

**Efectes de la pandèmia de la COVID-19
sobre sistemes educatius ja vulnerables**

DOI: 10.2436/15.3000.01.6

BERNAT SUREDA GARCIA
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de les Illes Balears

AVELINA MIQUEL LARA
Universitat de les Illes Balears

Índex

Resum

1. Introducció
2. Pandèmia i educació. El crit d'alarma dels organismes internacionals i les organitzacions de la societat civil
  - 2.1. La resposta de l'ONU i la UNESCO
  - 2.2. El Consell de la Unió Europea
  - 2.3. El Parlament Europeu
  - 2.4. La Comissió Europea
  - 2.5. Les recomanacions de Save the Children
  - 2.6. La comunitat educativa es manifesta. L'opinió dels consells escolars dels diferents territoris
    - 2.6.1. Consell Escolar de l'Estat
    - 2.6.2. Consell Escolar de Catalunya
    - 2.6.3. Consell Escolar de les Illes Balears
3. L'escola confinada. Les mesures de les administracions públiques dels diferents territoris
  - 3.1. La implementació d'ensenyament a distància agreuja les desigualtats socials
  - 3.2. Mesures per millorar equipaments de centres i alumnes
  - 3.3. Les mesures assistencials: menjadors
  - 3.4. Atenció a la diversitat
  - 3.5. Intentant recuperar part del temps perdut. Actuacions en el parèntesi estiuenc
    - 3.5.1. Activitats d'esplai
    - 3.5.2. Activitats de recuperació
4. La recuperació de la presencialitat escolar el curs 2020/21
  - 4.1. Mesures higièniques i preventives dels contagis
  - 4.2. Els models de docència en el curs 2020/21
  - 4.3. Millores per aconseguir centres segurs: reducció de ràtios, contractació de professors, dotació d'espais oberts
  - 4.4. La incidència de la COVID-19 als centres escolars
5. Conclusions

Referències bibliogràfiques

Resum

En el capítol s'analitzen les repercussions que van tenir sobre l'educació les mesures que es van adoptar per fer front a la pandèmia provocada per la COVID-19 des del tancament de les escoles el març del 2020 fins al retorn a l'activitat presencial el curs 2020/2021. L'estudi s'ha basat en l'anàlisi dels dictàmens i recomanacions d'organismes internacionals i locals, així com de les mesures preses en cada moment per l'administració central i les autonòmiques. S'han considerat també els informes elaborats sobre la situació per diferents organismes públics i privats, així com els que s'han publicat en diversos estudis empírics. A partir d'aquests documents, s'ha analitzat la resposta que es va donar a una situació imprevista i que ha posat a prova i ben de manifest la importància de l'escola com a eina de socialització i protecció de la infància. Malgrat els esforços legislatius i econòmics de l'administració educativa, dels docents i de les famílies, la situació viscuda ha evidenciat les dificultats dels sistemes educatius per complir els seus objectius. S'han posat en relleu les deficiències que manifesten les institucions escolars per compensar les diferències socials en l'accés a la cultura i el coneixement, així com als recursos necessaris per al desenvolupament personal i per adquirir les competències per viure en comunitat.

Aquesta crisi sanitària ha confirmat la necessitat de reforçar les mesures i actuacions dirigides a garantir una educació més equitativa i que elimini els obstacles que s'oposen a la igualtat de possibilitats, amb independència de la procedència social i de les capacitats personals.

1

Introducció

L'11 de març de 2020, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) va reconèixer que la crisi sanitària provocada per la COVID-19 tenia característiques de pandèmia. L'impacte de la ràpida proliferació de les infeccions va alterar de manera greu la vida quotidiana de les societats. L'assistència a les escoles, com la concentració de persones en altres activitats socials, va esdevenir una situació de perill que podia facilitar els contagis. Des del principi, els organismes internacionals i la societat civil aportaren les seves opinions sobre la situació i marcaren directrius i pautes sobre quines havien de ser les polítiques per garantir, amb la màxima seguretat, el dret a l'educació, i feren les seves valoracions sobre les conseqüències que podia tenir la interrupció de l'activitat escolar. Igualment, les institucions públiques posaren en marxa actuacions dirigides a evitar els contagis a les escoles mantenint el màxim nivell de normalitat possible.

A Espanya, el 14 de març de 2020 es va dictar una ordre de confinament general de la població que establia el tancament de les escoles, a més d'altres mesures que afectaven la població infantil. El tancament es va perllongar gairebé fins al final del curs 2019/20. La interrupció sobtada de l'activitat escolar va suposar la substitució de la comunicació educativa presencial per procediments a distància. Aquesta situació excepcional i imprevista va impactar en uns sistemes escolars poc preparats per fer front a una contingència d'aquest tipus. La nova situació tensava un sistema que ja patia importants deficiències en la seva dèbil capacitat per reduir les desigualtats socials i garantir l'equitat, i descarregava bona part de l'actuació educativa en les famílies, que tenien recursos i equipaments molt desiguals. L'escola s'enfrontava al repte de garantir la continuïtat de les activitats educatives a distància, amb uns nins i nines que estaven confinats als seus domicilis, en habitatges que, per donar suport a l'educació dels escolars, disposaven de recursos, condicions d'espai i connectivitat molt diferents. A més, amb una disposició de recursos tecnològics i informàtics de les escoles i una formació per part dels mestres i professors insuficient per fer front a aquesta situació d'emergència. Amb el confinament, la conversió dels habitatges familiars en espais de treball per als pares i d'estudi per als fills implicava una nova desigualtat derivada de les distintes condicions d'espais, d'equips i de connectivitat. El pas de l'educació presencial a l'ensenyament a distància comportà més dificultats en el cas de persones necessitades d'atenció a la diversitat o amb dificultats d'aprenentatge, amb les quals les possibilitats d'actuació educativa no presencial són més limitades.

Els sistemes alternatius a l'ensenyament presencial que es van haver d'implementar de manera improvisada posaren en evidència una gran capacitat d'adaptació dels docents i el valor que podien tenir aquestes alternatives, però l'experiència i els estudis demostren que els resultats són negatius pel que fa a la motivació dels alumnes, a la capacitat de potenciar els aprenentatges col·laboratius i a la socialització entre iguals, a més d'altres desavantatges. El grau d'èxit de les metodologies alternatives a l'escola presencial ha estat estretament relacionat amb dos factors: la disponibilitat de la tecnologia adequada i

el suport que les famílies podien donar per a fer les tasques escolars. L'increment de l'estrès provocat per la inestabilitat laboral, la impossibilitat de sortir de casa, la disminució de l'exercici físic i la dedicació més gran a les pantalles de dispositius electrònics ha pogut tenir efectes psicològics i sobre la salut en general, que també han influït en el rendiment escolar i el desenvolupament dels infants i joves.

La interrupció de l'activitat escolar va tenir també altres conseqüències col·laterals als efectes estrictament instructius i formatius. Aquest és el cas de la supressió dels programes de menjador escolar que eren, en alguns casos, garantia d'un àpat correcte almenys un cop al dia. S'incrementava, per aquesta causa, la inseguretats alimentària dels col·lectius més desfavorits. Alguns estudis indiquen igualment que el confinament i la manca d'assistència a les escoles ha pogut deteriorar la capacitat diagnòstica i preventiva de l'escola en casos de manca d'higiene, de maltractament infantil, de matrimonis forçats i altres pràctiques contra els drets dels menors. Al mateix temps, el dur i perllongat confinament establert a l'Estat espanyol ha alterat tot el que es pot denominar *ecosistema educatiu* dificultant o fent impossible el funcionament d'activitats formatives o d'oci complementàries a l'escola en el procés de desenvolupament dels menors. També en aquest cas la crisi sanitària ha fet parar atenció en l'accés desigual a aquests recursos que tenen distints sectors de la societat. El confinament va suposar, igualment, un deteriorament de les condicions de vida dels infants i adolescents i una limitació dels seus drets, amb efectes importants en el seu desenvolupament psicològic i físic. La convivència durant molt de temps amb adults els va exposar més a patir maltractaments directes o a contemplar conductes agressives entre els adults. El deteriorament de les condicions socials derivades de la crisi econòmica i de la pandèmia agreujaven les situacions de tensió i inestabilitat que es podien viure a les llars amb menys recursos. L'increment de problemes psicològics entre nins i adolescents que ara es detecten posen de manifest aquests efectes negatius, amb repercussions negatives evidents en el progrés formatiu, físic i psicològic dels menors.

Els previsible efectes negatius del tancament de les escoles a tot el món, que tenien la conseqüència més evident i manifesta en l'incompliment del dret a l'educació que tenen els menors, va provocar una allau de declaracions d'organismes internacionals i associacions diverses a favor de retornar tan aviat com fos possible a una escolarització presencial garantint les condicions higièniques necessàries.

En el cas de l'Estat espanyol, el Ministeri d'Educació i les comunitats autònomes establiren que seria prioritari l'ensenyament presencial el curs 2020/21 i s'establiren una sèrie de mesures per garantir la seguretats higiènica i evitar els contagis.

En aquest apartat revisarem com han respost les institucions públiques i les organitzacions socials per disminuir els efectes negatius de la pandèmia en els sistemes educatius, posant atenció a la capacitat que tenien aquests sistemes i també les estructures afavoridores del desenvolupament i la formació dels infants fora de l'escola, per resistir i superar els efectes de la crisi sanitària.

2

Pandèmia i educació. El crit d'alarma dels organismes internacionals i les organitzacions de la societat civil

Des del primer moment de la declaració de la pandèmia de la COVID-19, els organismes internacionals més implicats en els temes educatius i les associacions de la societat civil dedicades a la defensa dels drets dels infants i al desenvolupament de l'educació van comprendre i donar a conèixer les conseqüències negatives que podia tenir la crisi sanitària que es patia i manifestaren opinions favorables a recuperar en condicions segures la normalitat en el funcionament dels sistemes escolars.

Totes les organitzacions coincidiren en el fet que els sistemes educatius s'enfrontaven al desafiament de reobrir les escoles de manera segura i inclusiva tan aviat com es pogués. A més, eren necessàries mesures de recuperació per posar remei a la pèrdua de l'aprenentatge, sobretot dels alumnes que no tenien els mitjans per seguir les classes a distància o que no gaudien d'un entorn apropiat a la seva llar.

Les experiències que es donaren el 2020 constataren que l'educació a distància no podia substituir la interacció presencial entre docents i alumnes, però també que aquesta solució podia excloure aquells que no tenien els recursos adients. La crisi sanitària, combinada amb l'econòmica, podia provocar un abandonament escolar més gran que feia recomanable establir programes de recuperació i d'incentivació del retorn a l'escola. Els organismes internacionals i associacions de protecció de la infància han posat també en relleu els efectes negatius que ha tingut la interrupció de l'escolarització en l'increment del maltractament infantil i en el respecte dels drets dels infants en general.

La reflexió d'aquestes instàncies internacionals, organismes i associacions ha posat també en evidència la centralitat de l'educació i de les escoles com un bé públic comú i un instrument fonamental per a la cohesió social, el benestar i la garantia del desenvolupament de les persones amb igualtat d'oportunitats. Es manifesta, al mateix temps, que la pandèmia ha estat un toc d'atenció per fer que els sistemes educatius siguin més resilents davant les crisis i més inclusius, flexibles i sostenibles. Ha demostrat, també, la capacitat dels sistemes per innovar i ampliar les fronteres de les possibilitats d'aprenentatge.

2.1. La resposta de l'ONU i la UNESCO

A finals de març de 2020, en un moment en què un 87 % de la població estudiantil mundial es veia afectada pel tancament de les escoles a causa de la COVID-19, l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO, 2020a) va posar en marxa una Coalició Mundial per a l'Educació, amb la finalitat d'ajudar els països a aplicar les millors solucions d'aprenentatge a distància i arribar als nins i joves que corrien més risc. Es pretenia una acció coordinada i innovadora per descobrir solucions que ajudessin els alumnes i els mestres no només en aquell moment,

sinó també al llarg del procés de recuperació, fent especial atenció a la inclusió i l'equitat. Una de les preocupacions més grans era que, malgrat la gran complexitat a la qual s'havia de fer front amb el pas de l'activitat presencial a l'ensenyament a distància, amb el subministrament de continguts, suport de professors, connectivitat, condicions dels habitatges i altres circumstàncies, es garantís l'equitat i la igualtat en l'accés de tots a l'educació.

L'equitat era la preocupació principal perquè es tenia la convicció que el tancament de les escoles perjudicaria els més desfavorits i vulnerables i afebliria la xarxa de suport nutricional, afectiu i emocional i dels instruments de protecció que aporta la institució escolar. Aquesta coalició agrupava diversos organismes internacionals que podien tenir implicació en l'educació, i també ONG i empreses del sector privat. Es convidava igualment els mitjans de comunicació que poguessin ajudar a la connectivitat i contribuir a la informació entre nins i joves confinats. La preocupació per la influència de la pandèmia de la COVID-19 en l'agreujament i aprofundiment de les desigualtats apareix també en l'informe *Global education monitoring report. Inclusion and education: all means all* (UNESCO, 2020b). En aquest informe es declara que, més que mai, existeix una responsabilitat col·lectiva de donar suport als més vulnerables i desfavorits, de contribuir a tancar les bretxes socials persistents que amenacen la humanitat.

L'agost de 2020, l'Organització de les Nacions Unides (ONU) publica el document titulat *Policy brief: education during COVID-19 and beyond* (Nacions Unides, 2020). En aquest document es fa, amb una visió mundial, un repàs de totes les qüestions que pot implicar la pandèmia en el camp educatiu. Es manifesta preocupació pels efectes negatius, però també es destaca l'oportunitat que aquesta crisi pot suposar per millorar alguns aspectes i per aprofundir i ampliar el dret a l'educació i lluitar contra la discriminació i l'exclusió.

L'informe destaca la importància de l'educació no sols com un dret humà fonamental sinó com un dret habilitant amb repercussions directes en l'exercici de tots els altres drets humans. Per aquest motiu es fan un seguit de propostes que es resumeixen en les següents:

— **Reduir la transmissió del virus i planificar minuciosament la reobertura de les escoles.** Un cop controlada la difusió del virus, s'ha d'abordar la reobertura de les escoles garantint la seguretat de tots, planificant un retorn a la normalitat que sigui inclusiu, escoltant les opinions de totes les parts implicades i coordinant-se amb agents clau en el control de la pandèmia, com era el cas de la comunitat sanitària.

— **Protegir el finançament de l'educació i coordinar-se per aconseguir resultats.** Es recomana que, malgrat la greu recessió global provocada per la pandèmia, les autoritats nacionals i la comunitat internacional protegeixin el finançament de l'educació a través d'enfortir la mobilització de recursos interns, de preservar la proporció de la despesa destinada a l'educació com a prioritat fonamental i, abordant les ineficiències en les inversions en educació, reforçar la cooperació internacional per donar resposta a la crisi de deute.

— **Crear sistemes resilents d'educació per aconseguir un desenvolupament equitatiu i sostenible.** L'enfortiment de la resiliència dels sistemes educatius ha de permetre als països donar resposta als desafiaments immediats que planteja una reobertura segura de les escoles i els prepara per afrontar millor altres crisis futures. Calia que els governs consideressin les accions següents: posar l'accent en l'equitat i la inclusió, reforçar les capacitats per gestionar el risc en tots els nivells del sistema, assegurar una coordinació i un lideratge robustos i impulsar mecanismes de consulta i comunicació.

— **Repensar l'educació i accelerar el canvi en l'ensenyament i l'aprenentatge.** Els ingents esforços esmerçats en poc temps per respondre als impactes en els sistemes educatius demostren que el canvi és possible. Cal aprofitar l'oportunitat per trobar noves maneres d'afrontar la crisi en matèria d'aprenentatge i aportar un conjunt de solucions que abans es consideraven difícils o impossibles de posar en pràctica. Un conjunt d'accions poden situar-se a l'avantguarda dels esforços: centrar-se a respondre a les pèrdues en matèria d'aprenentatge i prevenir l'abandonament escolar, en particular en el cas de grups marginats; proporcionar competències per a programes d'ocupabilitat; donar suport a la professió docent i la preparació del professorat; ampliar la definició del dret a l'educació per incloure l'accés de tots a les xarxes i als recursos educatius digitals eliminant obstacles a la connectivitat; reforçar les dades i el seguiment de l'aprenentatge, i enfortir l'articulació i la flexibilitat entre nivells i tipus d'educació i formació.

La Comissió Internacional Sobre el Futur de l'Educació, creada el 2019 per la UNESCO, va publicar també el document *Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action* (UNESCO, 2020c). En el document es proposen nou idees per actuar en aquell moment i impulsar l'educació en el futur:

1. Compromís per enfortir l'educació com un bé comú. L'educació és un baluard contra les desigualtats. Tant en l'educació com en la salut, per estar cada un fora de perill han d'estar-ho també tots; és a dir, que avancem quan tots avancen.
2. Ampliar la definició del dret a l'educació per abordar la importància de la connectivitat i l'accés al coneixement i a la informació. En el document, la Comissió fa una crida a emprendre un debat públic mundial sobre les formes d'ampliar el dret a l'educació, en què participin, entre altres interessats, alumnes de totes les edats.
3. Valorar la professió docent i la col·laboració dels mestres. Els educadors han aportat respostes molt innovadores a la crisi de la COVID-19, tenint en compte que els sistemes que han demostrat una resiliència més gran són els més compromesos amb les famílies i les comunitats. Hem de fomentar condicions que donin als educadors de primera línia autonomia i flexibilitat per actuar conjuntament.
4. Promoure la participació i els drets dels estudiants, els joves i els nins. La justícia intergeneracional i els principis democràtics han d'obligar-nos a donar prioritat a l'àmplia participació dels estudiants i els joves en la preparació conjunta del canvi desitjable.
5. Protegir els espais socials que ofereixen les escoles a mesura que transformem l'educació. L'escola, com a espai físic, és indispensable. L'organització tradicional de les aules ha de donar pas a formes diverses de «fer classe», però l'escola com a espai-temps independent de la vida col·lectiva, específic i diferent d'altres espais d'aprenentatge s'ha de mantenir.
6. Posar tecnologies lliures i de codi obert a disposició dels docents i dels estudiants. S'ha de donar suport als recursos educatius oberts i a les eines digitals d'accés obert. L'educació no pot prosperar amb un contingut preparat per endavant fora de l'espai pedagògic, i sense tenir en compte les relacions humanes entre docents i alumnes. L'educació tampoc pot dependre de plataformes digitals controlades per empreses privades.
7. Assegurar la transmissió de coneixements científics bàsics en el pla d'estudis. Aquest és el moment adequat per emprendre una reflexió a fons sobre els plans d'estudis. És especialment important eliminar tota negació del coneixement científic i combatre activament la desinformació.

8. Protegir el finançament nacional i internacional de l'educació pública. La pandèmia té el poder de soscar diversos decennis de progrés. Els governs nacionals, les organitzacions internacionals i tots els associats del sector de l'educació i el desenvolupament han de reconèixer la necessitat d'enfortir la salut pública i els serveis socials, però mobilitzar-se simultàniament a favor de la protecció de l'educació pública i el seu finançament.

9. Fomentar la solidaritat mundial per posar fi als nivells actuals de desigualtat. La COVID-19 ens ha mostrat fins a quin punt les nostres societats instrumentalitzen els desequilibris de poder, i el nostre sistema mundial, les desigualtats. La Comissió demana que es renovin els compromisos amb la cooperació internacional i el multilateralisme, juntament amb una revitalització de la solidaritat mundial que tingui com a base l'empatia i el reconeixement de la nostra humanitat comuna.

La preocupació per una recuperació segura de l'activitat escolar es manifesta també en altres documents de l'ONU i dels seus organismes, com és el cas del titulat *Framework for reopening schools*, publicat l'abril de 2020 amb la participació de la UNESCO, el Fons de les Nacions Unides per a la Infància (UNICEF), el Banc Mundial i el Programa Mundial d'Aliments. En aquest document, en el qual es donen directrius per obrir les escoles de manera segura, es recalca la importància del funcionament ordinari de les escoles i, fent un resum dels motius que recomanen evitar el perllongament de la interrupció de l'escolarització, s'afirma el següent (p. 2): Interrompre la instrucció a l'aula pot tenir greus repercussions en la capacitat d'aprenentatge dels nins. Com més temps els nins marginats deixin d'assistir a l'escola, menys probable és que hi tornin. Els nins de les famílies més pobres ja tenen gairebé cinc vegades més probabilitats de no assistir a l'escola primària que els nins de les famílies més benestants. La inassistència escolar també augmenta el risc d'embaràs en l'adolescència, d'explotació sexual, de matrimoni infantil i unions primerenques, de violència i altres perills. A més, els tancaments prolongats interrompen serveis essencials que presten les escoles, com la vacunació, l'alimentació escolar, el suport a la salut mental i l'orientació psicossocial. Així mateix, poden generar estrès i ansietat a causa de la pèrdua de la interacció amb els companys i a l'alteració de les rutines. Els nins marginats patiran més aquestes conseqüències negatives, sobretot els que viuen en països afectats per conflictes i altres crisis prolongades, els migrants, els desplaçats per la força, els que pertanyen a minories, els discapacitats i els confiats a la cura d'institucions. La reobertura de les escoles s'ha de fer en condicions de seguretat i de manera compatible amb la resposta general de cada país a la COVID-19, adoptant totes les mesures raonables per protegir els estudiants, el personal, els docents i les seves famílies.

2.2. El Consell de la Unió Europea

El 16 de juny de 2020, el Consell de la Unió Europea fa públic el document *Conclusiones del Consejo sobre la lucha contra la crisis de la COVID-19 en el ámbito de la educación y la formación* (Consell d'Europa, 2020). És un extens document en què es van repassant diverses qüestions amb relació a l'impacte que tenia la crisi sanitària en el món educatiu. El document constata el tancament de centres educatius i el pas a l'ensenyament a distància, un fet que considera que planteja molts de reptes, però que també aporta valuoses experiències d'aprenentatge que han accelerat la digitalització. Es considera que el principal repte del tancament dels centres escolars és garantir la inclusió i un accés igualitari a oportunitats d'aprenentatge a distància de qualitat. S'hi indiquen els principals obstacles que pot trobar aquest objectiu: alguns alumnes, així com professors, formadors

i famílies, poden no tenir competències digitals o d'accés a la tecnologia o a Internet; el manteniment dels sistemes de suport als alumnes amb necessitats educatives especials, que requereixen assessorament i suport addicional per al seu aprenentatge; a més, el tancament de les institucions d'educació i formació ha estat sobretot difícil per als alumnes procedents d'entorns socioeconòmics desfavorits, que tenen més probabilitats de viure en llars que no són propícies per a l'estudi a casa, o que normalment tenen dret a àpats gratuïts al menjador escolar, així com per als alumnes en risc d'abandonament escolar prematur. Es manifesta també la necessitat d'oferir ajuda, així com donar suport psicològic i emocional, per tal de garantir el benestar i la salut física i mental, als alumnes, les seves famílies, els professors i els formadors. El document reconeix les dificultats que han hagut de superar els professors i l'esforç personal que ha implicat el pas a sistemes alternatius al de l'ensenyament presencial. El document manifesta, igualment, que en els plans de recuperació que es dissenyin s'han de considerar com a importants les inversions en matèria d'educació i de formació. Destaca també la importància de treure conclusions d'aquesta situació excepcional investigant els impactes de la pandèmia, i aprofitar l'experiència per millorar la formació digital dels docents, per disminuir la bretxa en l'accés de la població als recursos tecnològics i per ampliar les possibilitats i els programes d'ensenyament a distància amb atenció que siguin inclusius, adequats a cada edat i nivell i garanteixen d'una educació de qualitat.

2.3. El Parlament Europeu

El 22 d'octubre de 2020 el Parlament Europeu va aprovar una resolució sobre *El futur de l'educació a Europa en el context de la COVID-19* (Parlament Europeu, 2020.) La resolució comença amb la declaració següent:

Atès que, segons el pilar europeu de drets socials, l'accés a l'educació i l'aprenentatge permanent inclusius i de qualitat constitueixen un dret humà bàsic i són fonamentals per adquirir i mantenir capacitats, participar de manera completa i activa en la societat i accedir de manera eficaç al canviant mercat laboral.

A partir d'aquesta declaració es van fer una sèrie de consideracions que posen en evidència els efectes negatius que ha tingut la pandèmia: pèrdua d'aprenentatges, efectes emocionals i disminució del suport als alumnes per la manca de relació directa amb els professors i sobrecàrrega de la tasca dels docents.

El document destaca sobretot com el canvi sobtat que va imposar la pandèmia en la relació educativa ha posat de manifest carències en la formació digital del professorat i dels alumnes, així com en l'alfabetització digital de la població, i ha constatat que l'accés als recursos tecnològics és desigual entre els diferents sectors de la societat. Per aquest motiu, el Parlament Europeu celebra els esforços realitzats pels professionals de l'ensenyament i els estats membres per garantir que l'aprenentatge presencial es pugui reprendre en un entorn segur davant de la COVID-19; demana a tots els estats membres que facin el que sigui necessari per garantir l'aprenentatge presencial per a tots; reconeix les dificultats que implica reobrir els centres educatius i lamenta la manca de coordinació o intercanvi de les millors pràctiques en l'àmbit europeu; demana a la Comissió i als estats membres que col·laborin estretament per tal de minimitzar els riscos per a la salut del personal i l'alumnat i maximitzar les possibilitats de prosseguir amb l'educació presencial; al mateix temps, considera que, en cas que es produeixi un nou confinament,

les institucions educatives han d'estar preparades per oferir aprenentatge digital de qualitat a tots els alumnes i atendre la seva salut mental i el seu benestar amb la col·laboració dels progenitors i altres parts interessades pertinents.

En un altre dels punts, l'acord es manifesta indicant que el Parlament:

Destaca que no hi ha cap substitut de la interacció directa entre docents i alumnes, i que només es pot garantir l'adquisició d'aptituds socials i interpersonal amb l'aprenentatge presencial; per això considera que, tot i que és probable que la pandèmia presagiï un canvi cap a un model d'educació més híbrid que combini la modalitat presencial a l'aula amb solucions d'aprenentatge electrònic, l'aprenentatge presencial ha de seguir sent el nucli de l'educació i la formació; recorda la importància que revesteix l'estudi de les humanitats i opina que són fonamentals per complementar les matèries de ciència, tecnologia, enginyeria, art i matemàtiques, així com les capacitats empresarials.

L'acord acaba reclamant a la Comissió que atorgui prioritat a invertir de manera específica en les infraestructures i els equips digitals dels centres educatius i l'alumnat amb el propòsit de facilitar l'aprenentatge a distància i en línia, amb esment especial als dispositius digitals i l'accés a Internet a les zones remotes i rurals. Subratlla, el Parlament, que els sistemes educatius de gran qualitat proporcionen la base de la competitivitat mundial de la Unió Europea (UE) i recorda que el bon funcionament dels sistemes d'educació i formació exigeix alts nivells d'inversió pública. Per aquest motiu, el Parlament lamenta les retallades en els programes educatius i demana als estats membres que facin un ús ambiciós dels fons disponibles a través del pla de recuperació per tal de potenciar la inversió en educació i encoratja els estats membres a incrementar la despesa pública en educació de manera significativa.

2.4. *La Comissió Europea*

El setembre del 2020 la Comissió Europea va adoptar dues iniciatives per potenciar la contribució de l'educació i la formació a la recuperació de la Unió Europea de la crisi del coronavirus i per ajudar a construir una Europa ecològica i digital. Primer, proposant un panorama de l'Espai Europeu d'Educació que s'ha d'assolir d'aquí a 2025 que pretén fomentar la cooperació entre els estats membres de la UE per aconseguir millorar la qualitat i el caràcter inclusiu dels sistemes nacionals d'educació i formació. La Comissió també va adoptar un nou Pla d'Acció d'Educació Digital que reflecteix les lliçons apreses de la crisi del coronavirus. Un pla per aconseguir un ecosistema educatiu digital d'alt rendiment amb competències digitals reforçades per a la transformació digital.

2.5. *Les recomanacions de Save the Children*

El maig de 2020 l'organització Save the Children va manifestar també la seva preocupació pels efectes de la pandèmia assenyalant que la COVID-19 era una crisi sanitària que posava en perill els drets dels infants a tot el món i els exposava a trastorns en la seva salut, educació, accés a necessitats bàsiques i serveis com l'alimentació, la protecció i la interacció social amb membres de la família, companys i comunitats. Es considerava la pandèmia com una crisi que faria retrocedir els objectius fixats en la millora de les condicions de vida de la població.

A Espanya, el mateix maig del 2020, l'organització internacional va publicar el document *Covid-19: tancar la bretxa. Impacte educatiu i propostes d'equitat per a la desescalada* (Save the Children, 2020b). En aquest document se situa, com en altres, l'equitat educativa com una prioritat, i per aconseguir-la s'haurien d'esmerçar esforços i recursos de tota mena en tots els àmbits (estatal, autonòmic i local). Després d'avaluar els efectes que ja havia causat la pandèmia, treu com a principal conclusió que el tancament dels col·legis, la bretxa digital, el confinament i la crisi econòmica han fet créixer les desigualtats educatives i perjudicat el benestar físic i mental dels infants. Per això, es considerava que la crisi era una oportunitat per reconstruir un sistema educatiu en termes d'inclusió i equitat; i, sobretot, garantint que la nova normalitat educativa no deixés cap nen o nena enrere. Recorda Save the Children que el sistema educatiu espanyol ja era poc equitatiu i no garantia la igualtat d'oportunitats abans de la pandèmia. L'informe afirma que el tancament dels centres educatius ha suposat una desvinculació més gran de l'escola, cosa que pot afavorir l'abandonament prematur entre molts joves a curt o a mitjà termini, i Espanya és ja el país de la Unió Europea amb la taxa més alta d'abandonament escolar (18 %). A més, afirma que el confinament ha reduït el temps d'aprenentatge efectiu i tindrà un efecte d'«oblit estiuenc» entre l'alumnat més desfavorit per l'accés desigual a altres activitats educatives i culturals. Tant és així que per a molts infants aquesta crisi pot ser equivalent a un estiu de cinc mesos.

L'informe manifesta també, com altres que ja hem comentat, que el pas improvisat a l'educació a distància va provocar importants diferències en el ritme i eficàcia dels aprenentatges entre estudiants en funció de l'accés que tenien als recursos electrònics i de la seva formació tecnològica i la de les capacitats de les seves famílies per donar-los suport. La diferent dotació de les escoles, sobretot significativa als centres que concentren l'alumnat més desfavorit, agreuja aquesta falta d'equitat. Citant l'informe PISA de 2018, la declaració recorda que a Espanya els que tenen més dificultats i són més vulnerables són precisament els que tenen menys recursos disponibles. Aquests col·lectius són, a més, els que han patit especialment la crisi econòmica, fet que ha empitjorat les seves condicions durant el confinament i ha afavorit l'abandonament i el fracàs escolar.

Save the Children estableix en el seu informe recomanacions clau i les acompanya d'exemples de bones pràctiques i polítiques públiques dutes a terme en altres països, amb l'objectiu d'extreure propostes per traslladar al sistema espanyol.

La seva proposta gira al voltant dels vuit eixos següents:

Educació a distància o semipresencial inclusiva. Save the Children considera imprescindible que es proporcioni capacitació tecnològica a tot l'alumnat i formació pedagògica al professorat. Amb la dotació de recursos es prioritzaria el retorn i la presència a les aules dels que tenen més risc de desvinculació.

Programes educatius d'estiu. Cal una oferta extensa, assequible i de qualitat que contribueixi a reduir les possibles desigualtats d'aprenentatge que s'hagin generat durant el tancament de centres escolars i que permeti treballar competències cognitives i no cognitives a través del lleure i l'activitat física en espais oberts a grups petits (màxim de quinze alumnes) i incloure-hi el menjador. Això requereix finançament estatal a les comunitats autònomes.

Recursos extres als centres amb alumnat desfavorit per reduir la repetició de curs i la segregació, seguint la línia més reeixida del Programa per a l'Orientació, Avanç i Enriquiment Educatiu (PROA) que havia aprovat el Ministeri d'Educació i que aportava dotació a les comunitats autònomes.

Reforç educatiu extraescolar. Es considera un element clau per recuperar el temps lectiu perdut i com a alternativa a la repetició de curs. Consistiria en un programa ampli de reforç en grups petits i horari extraescolar per a l'alumnat amb desavantatges que requeriria finançament estatal a les comunitats autònomes.

Tutoria, suport psicosocial i educació emocional. Entre les mesures a prendre hi hauria d'haver enfortir amb mitjans la tutoria i els equips d'orientació i incorporar l'educació emocional a les escoles.

Currículum condensat i competencial donant autonomia i suport al professorat. La desconexió de molts estudiants i la dificultat d'una educació a distància improvisada deixaran continguts del currículum d'aquest curs sense cobrir. L'alumnat es reincorporaria al curs següent amb un desfasament. Una opció era prioritzar i condensar el currículum de diversos cursos des d'un enfocament competencial i incorporar contingut essencial no abordat en aquell any escolar.

Sistema de beques i ajudes reforçat i eficaç. L'organització proposa, entre altres qüestions, ajustar temporalment els requisits de renda i permetre acreditar canvis sobrevinguts de circumstàncies socioeconòmiques familiars. Així mateix, veu necessari assegurar que les ajudes de menjador arriben a tot l'alumnat en situació de pobresa, amb independència del seu domicili, i la creació d'unes «beques salari» pagades a temps per combatre el risc d'abandonament.

Disseny de plans de contingència i salut en els centres educatius amb orientacions sanitàries clares per a un retorn segur a les aules i per afrontar possibles rebrots.

A Catalunya, la Plataforma d'Infància de Catalunya de la Taula del Tercer Sector (Pincat), que aplega més de 900 entitats socials d'infància a través de 21 federacions, en ocasió de la presentació de l'informe de Save the Children, reclamava al govern que dissenyés «amb urgència» un protocol de desconfinament consensuat amb les entitats socials i «coordinat amb el tercer sector i les administracions locals» (Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2020).

2.6. La comunitat educativa es manifesta. L'opinió dels consells escolars dels distints territoris

El consells escolars són els organismes superiors de consulta i participació dels sectors afectats en la programació general de l'ensenyament no universitari dins l'àmbit de cada comunitat autònoma.

2.6.1. Consell Escolar de l'Estat

El 2021 el Consell Escolar de l'Estat publica l'informe *Situación actual de la educación en España a consecuencia de la pandemia*. En aquest document es presenta una reflexió sobre l'impacte de la pandèmia en l'acabament del curs 2019/20 i en l'inici del curs 2020/21 (Ministeri d'Educació i Formació Professional, Consell Escolar de l'Estat, 2021).

La publicació analitza els efectes de la situació de confinament i els processos d'ensenyament a distància. Igualment, tracta la incidència de la malaltia COVID-19 en l'alumnat i valora les condicions sanitàries dels centres en el començament del curs següent. En relació amb aquesta qüestió s'assenyala la repercussió d'aquesta crisi en l'educació i en l'amplificació de les bretxes digital i social.

La publicació detalla, igualment, les mesures extraordinàries aprovades i els recursos econòmics destinats per les administracions a afrontar els problemes sanitaris i les dificultats de l'ensenyament en aquest context. S'analitzen també les modificacions introduïdes en l'organització dels centres, en la docència i en els currículums.

El document inclou un annex amb la normativa estatal i autonòmica publicada arran de la situació de la pandèmia i un segon annex que repassa les mesures equivalents adoptades en l'àmbit de la Unió Europea i en una selecció de països.

2.6.2. Consell Escolar de Catalunya

Al llarg de 2020, el Consell Escolar de Catalunya va obrir una reflexió sobre la necessitat que tots els membres de la comunitat educativa participessin en un debat sobre quines conclusions es poden extreure de la pandèmia. A aquest tema es va dedicar la XXVIII Jornada de Reflexió del Consell Escolar de Catalunya, que va tenir lloc el novembre del 2020 amb el tema: *Un nou present educatiu*. Els eixos del debat van ser: els espais i els temps educatius; la digitalització de l'educació, l'acompanyament i la cura; i la personalització dels aprenentatges. Els documents i les aportacions dels assistents es poden consultar a: <https://projectes.xtec.cat/consescat/jornada28/presentacio-un-nou-present-educatiu/>.

2.6.3. Consell Escolar de les Illes Balears

El Consell Escolar de les Illes Balears (CEIB) va publicar el *Document de propostes i reflexions del CEIB sobre l'inici del curs 2020-2021 aprovat pel ple del CEIB amb data 30/06/2020*.

El Consell Escolar de les Illes Balears, després de fer una sèrie de consideracions sobre les dificultats a les quals ha hagut de fer front la comunitat educativa (alumnes, professors i famílies), manifesta la seva preocupació pels efectes negatius que la situació té i pels danys causats en la limitació al dret a l'educació sobretot d'aquells que tenen necessitats educatives especials o dificultats d'aprenentatge; i per l'agreujament de l'escletxa educativa i l'increment de les desigualtats existents prèviament al període de confinament. El document fa una aposta per recuperar l'ensenyament presencial, que és el que es considera que garanteix millor la igualtat d'oportunitats, i de fer-ho amb les màximes garanties d'higiene i seguretat. Amb aquest objectiu fa una sèrie de recomanacions:

1. Reduir les ràtios, per garantir la seguretat i per millorar l'atenció als alumnes.
2. Habilitar nous espais i infraestructures sense reduir els d'esbarjo i esports i, si és possible, ocupar nous espais exteriors.
3. Reflexionar sobre els excessius continguts dels currículums i sobre la necessitat de centrar-se més en les competències bàsiques.
4. Millorar el suport educatiu d'aquells que tenen més dificultats.
5. Millorar la dotació de recursos tecnològics i la formació digital d'alumnes i professors amb vista especialment a superar l'escletxa digital, que és una manifestació més de la desigualtat educativa per raons socioculturals i econòmiques.
6. Reforçar l'escolarització de zero a tres anys amb més oferta de places d'aquest nivell per part de les distintes administracions.

7. Posar en joc els recursos necessaris organitzatius i tecnològics per fer possible la renovació pedagògica i el treball en xarxa dels professionals amb l'objectiu prioritari d'aconseguir una educació de qualitat i equitativa que garanteixi la igualtat d'oportunitats per a tot l'alumnat.
8. Sol·licitar de l'administració que desenvolupi polítiques socials i laborals consensuades amb els agents socials implicats, per reestructurar el sistema laboral, educatiu i de recursos socials posant en marxa mesures i recursos per fer realitat la conciliació familiar i laboral.
9. Reclamar l'increment de les inversions en educació necessàries per poder afrontar els efectes de la pandèmia amb els recursos materials i humans suficients.

3

L'escola confinada. Les mesures de les administracions públiques dels diferents territoris

La declaració de l'estat d'alarma el 14 de març de 2020 va suposar el tancament de les escoles i el pas d'un model d'ensenyament presencial a un model a distància basat majoritàriament en les tecnologies de la informació. Aquest fet comportà que es manifestessin amb més intensitat algunes deficiències del sistema educatiu actual. D'una banda, s'evidencià la insuficient dotació de dispositius electrònics o de connexió a Internet de moltes famílies per fer front a les modalitats d'ensenyament introduïdes, sobretot entre les de nivell socioeconòmic més desfavorit. De l'altra, quedà patent que molts pares no tenen la formació i disposicions necessàries per acompanyar els seus fills en els processos d'aprenentatge sense el suport directe de l'escola. Alguns estudis ja han destacat l'impacte negatiu de la falta d'assistència a classe i a l'espai de sociabilitat que aporta el sistema escolar en els resultats acadèmics i en la salut emocional dels alumnes (Cerezo, 2020).

Com ja hem indicat parlant de l'opinió dels organismes internacionals i de protecció de la infància, el fet que un percentatge d'alumnes no pugui seguir els ensenyaments a distància a causa de la manca de mitjans atempta contra el dret a l'educació. Aquesta és una de les preocupacions bàsiques que es deriven de la interrupció de l'escolarització presencial. Però, a més, els alumnes que sí que disposen de mitjans adequats per seguir la seva formació de manera virtual també han pogut veure's afectats en el seu dret a l'educació quan aquesta no ha assolit els nivells de qualitat adient ni ha garantit la igualtat d'oportunitats (García, 2018).

3.1. La implementació d'ensenyament a distància agreuja les desigualtats socials

L'ús d'Internet s'ha incrementat exponencialment en les dues darreres dècades, fins al punt que es podria pensar que ha desaparegut la bretxa digital. Per exemple, el 2019 gairebé un 90 % de les llars a Catalunya tenien connexió de banda ampla. Una mirada més detinguda descobreix que a les llars amb menys ingressos econòmics la proporció d'infants que no es connecten a Internet es multiplica per 18 respecte a les llars amb ingressos més elevats (Coll i Albaigés, 2020). Per la seva banda, la Fundació COTEC (2020b) assenyalava tres aspectes a tenir en compte, tres bretxes relatives a les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC): la bretxa d'accés, la bretxa d'ús i la bretxa de preparació de centres i docents, i ha analitzat aquests paràmetres d'acord amb els resultats de l'informe PISA 2018.

Les diferents administracions han tractat de pal·liar la manca d'ordinadors o tauletes a les llars amb menys recursos, però com veurem això no ha estat suficient (Fundació COTEC, 2020b). Quant als problemes d'accés, indica que la majoria d'estudiants afirmen tenir un ordinador a casa per estudiar, però el confinament ha obligat molts a compartir

l'ordinador amb els germans i inclús amb els pares. Per tant, en una situació de confinament i d'educació a distància, tan important com disposar d'ordinador és la quantitat de dispositius disponibles a la llar. Segons l'anàlisi feta per COTEC (2020b) a partir de l'informe PISA 2018, un 27 % dels alumnes només disposen d'un ordinador a la llar familiar. A aquest fet s'ha de sumar que, encara que abans del confinament un 93 % dels estudiants declarava tenir un espai per estudiar, aquesta situació potser s'ha vist modificada pel confinament i l'ús intensiu de l'espai familiar. Desglossant les xifres per nivell socioeconòmic, les diferències entre els recursos informàtics d'alumnes de famílies amb ingressos alts i els de famílies amb ingressos baixos augmenten considerablement. Cal destacar que un 10 % d'alumnes a la Comunitat Valenciana no disposen de cap ordinador a casa, un 9 % a les Illes Balears i un 5 % a Catalunya.

La bretxa d'ús fa referència a la capacitat dels alumnes, i els seus pares, per emprar la tecnologia de manera efectiva per a l'aprenentatge i més enllà de l'oci o les xarxes socials. Els pares acostumats a emprar mitjans tecnològics a la feina o amb estudis superiors poden desenvolupar, com a norma, un millor acompanyament dels fills a l'hora d'estudiar des de casa. Significativament, els alumnes que més hores d'Internet consumeixen són aquells amb un perfil socioeconòmic baix. En aquest sector es produeix el que COTEC (2020b) anomena una bretxa per excés dels més vulnerables. Fernández Enguita (2020) atribueix aquest excés a la poca capacitat de les famílies socioeconòmicament poc afavorides per proporcionar als fills ofertes variades i alternatives d'oci i controlar l'ús que fan de les pantalles. Una manera d'eliminar la bretxa d'ús seria considerar a les escoles les competències digitals com un eix curricular transversal. L'escola ha de proporcionar les competències digitals que els alumnes necessiten, no tan sols en una realitat d'ensenyament a distància, sinó en el dia a dia d'una societat cada vegada més dependent de la tecnologia, i ha de fer un pas endavant per integrar les tecnologies en totes les matèries. Igualment, l'escola hauria d'incorporar la formació de competències per a un ús raonable, sa i ètic d'aquestes tecnologies. D'altra banda, cal tenir en compte la diversitat de famílies existent, i la comunicació entre les famílies i el centre, sobretot en situacions de confinament i en el cas de famílies amb fills en educació infantil i primària (en què la família assumeix el paper principal com a agent educador) s'ha de fonamentar en la confiança mútua, l'atenció individualitzada i la responsabilitat compartida.

La tercera bretxa pel que fa a l'ús educatiu de les tecnologies està relacionada amb la capacitat dels centres i docents per impartir docència en línia. La Fundación COTEC ha analitzat aquesta qüestió a partir de l'informe PISA 2018, en què es demanava als directores de centres educatius pels recursos disponibles perquè els docents puguin aprendre a manejar dispositius digitals, i per les capacitats tècniques i pedagògiques dels docents per integrar els dispositius digitals a l'ensenyança. Respecte a la primera qüestió, els directores opinen que només un 43 % dels docents a la Comunitat Valenciana, un 54 % a Catalunya i un 66 % a les Balears disposen de mitjans eficaços per aprendre a emprar els dispositius digitals, fet que deixa un gran percentatge de docents sense possibilitats de capacitació. Quant a la segona qüestió, els directores opinen que només un 51 % dels professors a les Balears, un 59 % a la Comunitat Valenciana i un 60 % a Catalunya tenen les capacitats i habilitats necessàries per integrar els dispositius digitals en l'aprenentatge. Les competències digitals docents han d'anar més enllà de saber traslladar les classes presencials a l'entorn virtual, han d'incorporar criteris pedagògics i propiciar l'aprofitament dels recursos comunicatius i col·laboratius que ofereix la xarxa.

Un dels punts més problemàtics quant a l'adaptació a les classes a distància és com s'ha fet a l'educació infantil. La dificultat rau en tres punts: l'edat dels infants, el currículum

d'aquesta etapa i la manca de competència digital dels professors d'educació infantil (Saldaña, 2020). Per aquests motius, en moltes ocasions els mestres d'educació infantil han tingut moltes dificultats a l'hora de dissenyar l'aprenentatge en línia i la responsabilitat de donar continuïtat al procés educatiu ha recaigut en els pares.

Sens dubte l'educació a distància en línia és una eina de gran valor per a la universalització de l'ensenyança (Marín-Díaz, Vega-Gea i Sampedro-Requena, 2016), però fins ara ha estat una metodologia orientada a un alumnat adult que sol cercar la conciliació entre la seva vida laboral i la millora de la seva capacitat. Adaptar l'ensenyança a distància als nivells inferiors per tal que no suposin una reducció de la qualitat educativa requereix una bona formació dels mestres en l'ús de plataformes educatives i en la seva utilitat com a eines d'investigació i d'innovació educativa. Sols amb aquesta formació es podria afavorir l'intercanvi amb altres recursos per tal que es puguin assolir els continguts curriculars, crear espais col·laboratius en què es desenvolupi la sociabilitat i facilitar el desenvolupament cognitiu i afectiu dels infants (Ruiz, Pérez, Cebrián i Quero, 2019).

Diversos docents de la Universitat de València desenvoluparen una investigació sobre la innovació educativa i la docència a distància durant les primeres setmanes del confinament (Hernández, Obiol i Villar, 2021). Aquests tipus de treballs ens permeten conèixer amb més exactitud com respongueren els docents davant una situació sobrevinguda i per a la qual no estaven preparats. Els resultats assenyalen que els mestres tingueren problemes per mantenir el contacte amb un 20 % de l'alumnat en un primer moment, encara que s'esperava que amb el temps aquesta proporció baixés fins a un 14 %. També es desprèn que 9 de cada 10 docents hagueren de treballar fora de l'horari habitual de classe, 3 de cada 4 hagueren d'adaptar el material i la meitat reduïren el contingut de les matèries. Una altra dada sorprenent és que encara que 9 de cada 10 docents declaren conèixer el Pla MULAN (Model Unificat Lectiu d'Activitats No Presencials) de la Generalitat Valenciana, només la meitat n'han fet ús. Una qüestió a tenir en compte és el nombre d'alumnes atesos per cada docent: a l'ESO i el batxillerat els docents declaren haver atès de mitjana 108,6 alumnes cada un; a primària, 47,7 i a infantil, 26,7. Donada la necessitat d'adaptar el material i la metodologia, això segurament ha suposat una sobrecàrrega per als docents.

Una clara mostra de la descoordinació existent en la gestió de les classes a distància virtuals és l'àmplia mostra d'eines digitals emprades, moltes d'elles no pensades ni dissenyades per a aquesta finalitat. Trobem que els docents han fet servir: plataformes oficials estatals o de les conselleries del seu territori, altres plataformes que pertanyen a grans empreses com Google o Microsoft, aplicacions de missatgeria, xarxes socials, correu electrònic o el telèfon (Hernández, Obiol i Villar, 2021). A l'hora d'analitzar l'ús que s'ha fet de les diferents plataformes, cal tenir en compte també aspectes ètics. Les tecnologies han de formar part dels processos d'ensenyament i aprenentatge i de la innovació docent tant pel seu potencial educatiu com per mantenir l'escola en contacte amb una realitat que cada vegada es desenvolupa més en espais digitals. L'educació a distància durant la pandèmia ha impulsat l'ús de les tecnologies en l'àmbit escolar en nivells mai assolits fins aleshores. Com hem comentat abans, els docents han disposat de múltiples eines i plataformes per desenvolupar la seva tasca i mantenir el contacte amb els alumnes. Malgrat l'existència d'eines de codi obert com Moodle o plataformes institucionals, molts docents han emprat eines i plataformes que pertanyen a grans corporacions tecnològiques, com ara Drive o Google Classroom, sense tenir en compte les implicacions que aquest fet pot tenir en el dret a la privacitat o el maneig inadequat de les dades d'alumnes i professors. És ben sabut que la gratuïtat d'aquestes eines és fictícia,

perquè quan són emprades, les grans empreses tecnològiques recol·lecten dades personals i sobre les preferències dels usuaris, que després fan servir en el seu benefici (Gómez-Barroso i Feijóo-González, 2013; Moreno, 2017). La Comunitat Valenciana, conscient d'aquest fet, signà un acord amb Microsoft per protegir les dades dels usuaris de les eines educatives d'aquesta empresa que s'emprin dins la plataforma educativa de la Generalitat Valenciana. A Catalunya, la plataforma XNET, que defensa la neutralitat de la xarxa per a una democràcia, informació i cultura lliures i proposa una digitalització democràtica de l'educació, ja havia criticat el que anomenava *penetració de solucions monopolístiques corporatives privades* com Google o Microsoft, particularment a les escoles. La presència d'aquestes plataformes s'ha incrementat amb la pandèmia. XNET, juntament amb un grup de famílies, va presentar un Pla per a la Privacitat de Dades i la Digitalització Democràtica de l'Educació que s'ha aplicat experimentalment en algunes escoles de Barcelona (Ajuntament de Barcelona, 2020). Malgrat que la Generalitat de Catalunya va firmar amb XNET un acord d'intencions, les Associacions Federades de Famílies d'Alumnes de Catalunya (aFFaC) es continuen queixant de la gran penetració dels productes de Google a les escoles (Badia Masoni, 2021). A les Balears, la no intervenció de l'administració a l'hora d'oferir alternatives amb garanties de confidencialitat de les dades a les grans plataformes de digitalització també ha rebut crítiques per part de representants del col·lectiu docent (Ramon, 2020; Aicart, 2020).

Si el confinament del curs 2019/20 i la semipresencialitat del curs 2020/21 no han estat més que el primer pas per a l'adopció de models educatius en què les TIC siguin més presents i significatives, les administracions han d'emprendre el lideratge i les inversions necessàries per garantir la protecció de dades dels usuaris signant acords semblants al valencià o, encara millor, recorrent només a eines de codi obert per tal de no deixar en mans d'empreses privades el potencial desenvolupament de l'educació. Aquesta qüestió preocupa també internacionalment, tal com es pot comprovar en el document de la UNESCO (2020c) citat en un altre lloc d'aquest treball.

A tots els problemes plantejats fins ara cal sumar dos factors importants. El primer té a veure amb la falta de planificació per a l'adopció d'un sistema d'ensenyança a distància en línia. La virulència del virus de la COVID-19 va dur a prendre decisions i mesures de manera precipitada i sense que el sistema estigués preparat. L'educació en línia es basa en l'oferta d'experiències d'aprenentatge dissenyades per ser posades en funcionament de manera virtual (Hodges, Moore, Lockee, Trust i Bond, 2020), amb una planificació i un disseny que disten bastant del que visquérem durant la pandèmia. En aquest cas, més que d'educació en línia hauríem de parlar d'educació presencial adaptada a la virtualitat per motius sanitaris (Fundación COTEC, 2020b). Moltes de les solucions aportades per les administracions han estat a posteriori i, a pesar de la urgència a adoptar mesures, s'han destorbat dies i inclús setmanes a aplicar-se. La bona voluntat i predisposició dels docents ha estat un factor clau. Però una ensenyança equitativa i de qualitat no pot dependre del voluntarisme, sobretot si tenim en compte que molts dels docents manquen de formació específica per a la docència en línia. Un altre factor a tenir en compte és la multiplicitat de plataformes i recursos disponibles. En principi es pot pensar que aquesta vasta oferta facilita la comunicació i l'aprenentatge, però d'altra banda dificulta a docents i famílies l'elecció del mitjà a triar i el seu maneig adequat i competent.

Més enllà de les possibles conseqüències que aquesta improvisació forçada hagi pogut tenir sobre els alumnes, hem d'entendre aquesta experiència com una possibilitat per assajar nous models, ja que un 60 % dels mestres creu que en el futur continuarà aplicant les innovacions que ha fet servir aquest temps (Hernández, Obiol i Villar, 2021).

3.2. *Mesures per millorar equipaments de centres i alumnes*

Com hem vist en l'apartat anterior, un dels problemes que presentava la docència a distància virtual era la manca d'aparells electrònics o de connectivitat per part d'alguns alumnes. Per tal d'esmenar aquesta situació les diferents administracions prengueren una sèrie de mesures.

La Generalitat de Catalunya, dins el Pla d'equitat digital del Departament d'Educació, va repartir 28.298 dispositius portàtils i 19.654 equips de connectivitat que conjuntament sumen un total de 47.952 equips. En primer lloc, els va lliurar als alumnes de centres d'alta complexitat, on es concentren, a causa de la segregació escolar, alumnes amb dificultats especials, i entre alumnes que es trobaven en un curs de final de cicle. Un cop cobertes les necessitats d'aquests dos grups, es repartiren entre altres alumnes que ho necessitessin.

La Conselleria d'Educació i Formació Professional de les Illes Balears va adquirir 3.000 dispositius digitals Chromebook per cobrir les mancances dels alumnes de 5è i 6è de primària, ESO, batxillerat i FP. Aquesta iniciativa va anar acompanyada d'una formació del professorat per al maneig dels dispositius i aplicacions instal·lades. Aquesta formació, així com altres recursos digitals, són accessibles des de la plataforma [Ibsteam.caib.es](https://ibsteam.caib.es). A més, per solucionar els problemes de connectivitat es repartiren 255 targetes de dades telefòniques amb 40 G als alumnes d'FP i batxillerat, alhora que es treballava conjuntament amb ajuntaments i consells per ampliar la potència de les xarxes *wifi* d'aquestes institucions.

La Generalitat Valenciana va comprar 14.000 tauletes amb Internet incorporada per repartir entre els alumnes de primària i secundària. Al principi la dotació va ser de 10.000 tauletes per als estudiants d'instituts d'educació secundària. Després s'afegiren 4.000 tauletes més per a l'alumnat més vulnerable dels centres de primària públics i concertats. A més, es distribuïren 1.700 ordinadors portàtils als equips directius dels centres educatius públics.

La Generalitat de Catalunya, mitjançant el portal [#JoAprencACasa](#) del Departament d'Educació, va oferir tota una sèrie d'activitats i recursos per ajudar les famílies a col·laborar amb la formació dels infants. A València es millorà el portal Pla MULAN, que ofereix recursos per al seguiment de les assignatures dels diferents nivells educatius de manera virtual.

3.3. *Les mesures assistencials: menjadors*

Els menjadors escolars no són només un servei en què es proporciona una nutrició adequada als infants i s'ajuda a la conciliació i organització familiar dels pares treballadors, sinó que a més són una eina pedagògica en l'adquisició d'hàbits d'higiene i salut (Mas, 2020). Però, a més, per a molts infants significa una ingesta d'aliments que no rebrien si no fos per les beques menjador. Per als més necessitats, durant el confinament es prengueren mesures per garantir que poguessin continuar gaudint dels beneficis d'una alimentació correcta. A les Illes Balears, 6.152 infants reberen una targeta de prepagament amb l'import de la prestació diària, 5 € al dia, fins a la recuperació del servei de menjador. Els diners dins aquesta targeta es podien fer servir a qualsevol comerç. La mesura es va prendre amb la participació de la Conselleria d'Afers Socials i Esports i la Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca, amb el suport de Caixabank. Aquesta mesura també va ser adoptada pels departaments d'Educació i de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya, que en aquest territori arribà a 140.000

menors als quals s'havia concedit una beca menjador i 20.000 menors usuaris dels serveis d'intervenció socioeducativa amb servei d'àpats. A la Comunitat Valenciana, la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport va donar un val beca menjador per valor de 60 € cada quinze dies per comprar aliments en una cadena de supermercats. Els beneficiaris foren els nins amb beca menjador per motius de renda, per estar escolaritzats a col·legis d'educació especial o per ser víctimes de violència de gènere; en total els beneficiaris foren 58.925. Aquestes mesures foren anunciades entre el 16 i el 20 de març i s'implantaren amb rapidesa per tal de donar resposta a les necessitats dels infants.

3.4. Atenció a la diversitat

Les escoles són importants elements d'integració i el seu tancament ha influït de manera desfavorable sobretot en les famílies amb menys possibilitats socioeconòmiques i culturals i en aquells alumnes amb necessitats educatives especials. Els problemes d'adaptació dels alumnes a un aprenentatge a distància virtual s'incrementen en el cas dels alumnes amb més dificultats d'aprenentatge o amb necessitats especials. L'atenció individualitzada que reben aquests alumnes als centres escolars s'ha vist minvada (Menéndez i Figares, 2020) i els efectes sobre els alumnes amb necessitats específiques de suport educatiu (NESE) s'haurà d'estudiar en el futur, però sens dubte serà important.

Per això, es prengueren actuacions orientades a continuar oferint una educació de qualitat als menors amb problemes d'aprenentatge. Per exemple, a les Balears el Servei d'Atenció a la Diversitat i l'Institut per a la Convivència i l'Èxit Escolar desenvoluparen diferents recursos i orientacions tant per als professionals del sistema educatiu, equips d'orientació i suport i docents, com per a les famílies (Escoda i Gomila, 2020). Malgrat aquestes orientacions aprovades per l'administració educativa de les Illes Balears, les famílies dels alumnes amb necessitats educatives especials s'han queixat del fet que els desdoblaments que s'han fet s'han cobert amb professors de suport que abans atenien els alumnes amb necessitats educatives especials.

A la Comunitat Valenciana es publicà el document *L'escola inclusiva en temps de COVID* (Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 2021). En aquest document es recalca la necessitat, malgrat la crisi econòmica i sanitària, de continuar assegurant la implantació i el desenvolupament d'un model d'escola inclusiva. Amb aquesta finalitat calia que els centres educatius dissenyessin les actuacions educatives considerant que poguessin aprendre i participar-hi tots els alumnes. Així mateix, es reclama que l'organització escolar, les condicions, les mesures i els suports han de permetre el màxim nivell d'inclusió de tot l'alumnat, programant les actuacions necessàries dirigides a possibilitar l'accessibilitat física, sensorial, cognitiva i emocional de tota la comunitat educativa.

També a Catalunya els alumnes amb necessitats educatives especials han estat molt perjudicats per la situació de confinament i per la reducció dels suports imposats per les necessitats higièniques o per la concentració de recursos en la divisió de grups. Com en altres territoris, aquests alumnes són els que tenen més dificultats per suplir l'escola presencial i l'atenció directa. A més, són els que tenen més dificultats per mantenir les normes higièniques i per accedir als recursos tecnològics.

Malgrat les disposicions preses per les distintes administracions, sembla que les persones amb discapacitat o que tenien necessitat d'atenció especial han estat un dels col·lectius que més ha patit la manca de presencialitat i que les mesures per disminuir aquests efectes negatius no han estat del tot efectives. Com a exemple de la manca d'efectivitat de les

iniciatives preses per pal·liar la situació dels més vulnerables, reproduïm un extracte d'un informe de Human Rights Watch (2021). Aquest informe internacional recull l'exemple d'una nina d'onze anys amb problemes de dislèxia i dèficit d'atenció a Barcelona durant el confinament, amb aquestes paraules (p. 33):

Eva Miquel's 11-year old daughter has an individualized education plan at school to support her dyslexia and attention deficit, that focuses on the methodology of teaching but does not alter her learning objectives. But during the school closure, «There was no different treatment, they simply made her do fewer exercises», said Eva.

Igualment, aquests efectes negatius en les persones que demanen atencions educatives especials figuren entre els destacats per les famílies mallorquines en una enquesta feta el segon trimestre del curs 2020/21 (Guerrero *et al.*, 2021).

El Síndic de Greuges de Catalunya, el maig del 2020, ja va publicar l'informe *Els centres educatius amb elevada complexitat davant la crisi derivada de la COVID-19*, en què ja reclamava una especial atenció i suport per a aquests centres que eren la manifestació d'una escolarització amb un important biaix segregador. Es coneixen com a escoles d'alta complexitat aquelles on existeix una alta concentració d'alumnat que prové de famílies amb un baix nivell socioeconòmic, de distintes cultures i països i, en moltes ocasions, són nouvinguts. Aquestes escoles posen en evidència una vegada més com el confinament ha afectat sobretot els que tenien menys recursos i pitjors condicions socioeconòmiques.

Un treball de Laura Fernández-Rodrigo (2020) ha analitzat les conseqüències de l'impacte del confinament en una escola pública d'alta complexitat d'educació infantil i primària a Catalunya, on un 17 % dels centres d'infantil i primària són considerats d'alta complexitat. L'autora revisa les dificultats a les quals s'han hagut d'enfrontar els alumnes d'aquesta escola derivades del confinament en entorns amb més factors de risc per la inestabilitat econòmica, la manca de suport educatiu o, fins i tot, per violència domèstica. Un altre dels factors negatius va ser la reduïda possibilitat d'accés a recursos tecnològics i la baixa connectivitat. Els resultats de l'estudi mostren que menys de la meitat de l'alumnat d'educació primària en un centre d'alta complexitat va seguir correctament i lliurà les tasques escolars en els terminis establerts. Aquesta dada, sense tenir en compte l'avaluació d'aquestes activitats, posa de manifest com el confinament per COVID-19 va agreujar el rendiment acadèmic dels infants en situació de vulnerabilitat.

3.5. Intentant recuperar part del temps perdut. Actuacions en el parèntesi estiuenc

3.5.1. Activitats d'esplai

Després del confinament es va posar en relleu la importància que podia tenir, des del punt de vista de la salut i de l'educació, aprofitar les activitats d'estiu i programar-les amb especial atenció per evitar els contagis. En una situació de sensibilitat pels efectes que podia tenir la pandèmia i la interrupció de l'activitat escolar en l'agreujament de les diferències socials i culturals, es parava una atenció especial també als efectes segregadors, que podia tenir les diferències d'accés a les activitats extraescolars i de lleure. Precisament, l'*Anuari 2020. L'estat de l'educació a Catalunya 2020*, publicat per la Fundació Jaume Bofill, reconeixia com una font important de desigualtat el grau d'accessibilitat que podien tenir els infants a activitats extraescolars de qualitat. Com manifestava l'informe, un nivell socioeconòmic familiar mitjà o alt ofereix moltes més facilitats de participació en totes les activitats de més nivell formatiu. Aquestes activitats

són un valor afegit al procés educatiu i d'aprenentatge, i haurien d'afavorir l'alumnat més vulnerable. Els infants de famílies amb un baix nivell econòmic dediquen la meitat de temps per setmana a activitats extraescolars, siguin esportives o no. En canvi, dediquen més hores a activitats com jugar al parc o mirar la televisió (Coll i Albaigés, 2020).

Per tal d'evitar que les activitats extraescolars i de lleure es veiessin interrompudes durant l'estiu a causa de la crisi sanitària, les distintes administracions establiren normes i recomanacions per garantir la seguretat i higiene d'aquestes activitats en temps de pandèmia. Per a l'estiu del 2020, les actuacions públiques en aquest camp foren molt improvisades i basades en la poca informació de què es disposava, però manifestaren la voluntat que tenien les associacions i l'administració d'aprofitar les possibilitats que tenien aquestes activitats per compensar la interrupció de l'activitat escolar i el dur confinament que havien patit els infants. Es van aprofitar inclús els campaments d'estiu per analitzar la capacitat de contagi dels menors i experimentar mesures de prevenció contra la difusió de la infecció que servissin per orientar les mesures cap a una recuperació de la normalitat escolar presencial el curs 2020/21.

A Catalunya, en una reunió del consell de govern del Procicat, Pla Territorial de Protecció Civil de Catalunya, del 9 de maig, es va aprovar el document *Criteris generals per a l'organització d'activitats de lleure educatiu de l'estiu 2020*, fet conjuntament amb l'àrea de Joventut, Protecció Civil i Salut Pública del govern. En el document s'establien normes per garantir la seguretat sanitària a les activitats de lleure d'aquell estiu. A partir d'aquest document es van elaborar, amb la participació de més de vint-i-cinc entitats del sector del lleure, quatre protocols específics, un per a casals, un altre per a colònies, un per a campaments, rutes i camps de treball i un darrer amb elements pedagògics per al conjunt de les activitats. Aquests documents tenen en compte criteris epidemiològics i pedagògics, per fer compatible el dret a l'educació en el temps de lleure i la lluita contra la COVID-19. Aquest primer document es va actualitzar el 16 de juny del 2020, a partir de les aportacions i consideracions de les entitats dedicades a l'organització d'activitats de lleure.

A les Balears, la necessitat de modificar amb urgència la normativa reguladora de les activitats de lleure per a nins i joves, a les portes de l'estiu del 2020, va dur la consellera d'Afers Socials i Esports a dictar, el dia 26 de maig de 2020, la Resolució per la qual ordenava l'inici del procediment per modificar la legislació existent, i a adoptar mesures urgents i provisionals per garantir la seguretat sanitària en aquestes activitats (*Butlletí Oficial de les Illes Balears*, 2020).

A la Comunitat Valenciana també es van regular les activitats d'estiu per una Resolució del 13 de juny de 2020, de la Vicepresidència i Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives, per la qual s'estableix el pla de transició a la nova normalitat, en el context de crisi sanitària ocasionada per la COVID-19, dels serveis i programes de l'Institut Valencià de la Joventut i de les activitats i instal·lacions de temps lliure i oci educatiu compreses en el seu àmbit de competències i amb un *Protocol sanitari pel desenvolupament d'activitats de temps lliure i oci educatiu dirigides a la població infantil i juvenil als municipis de la Comunitat Valenciana* (*Diari Oficial de la Generalitat Valenciana*, 2020).

Moltes administracions i entitats de la societat civil van organitzar activitats de lleure prenent mesures especials de protecció per atendre la població amb més necessitats. En tots els territoris les activitats estiuenques van tenir un índex baix de contagis, fet que va reforçar la confiança i va aportar arguments a favor d'una recuperació de l'activitat presencial a les escoles. Precisament els casals foren, a l'estiu del 2020, l'espai on es va

dur a terme un estudi emmarcat en el projecte Kids Corona, que, impulsat per l'Hospital Sant Joan de Déu, tenia per objectiu avaluar la infectivitat i la transmissió del coronavirus SARS-CoV-2 entre la població infantil en un entorn de convivència semblant al d'una escola. Aquest estudi va recollir de manera sistemàtica mostres de 1.905 participants en vint-i-dos casals d'estiu de l'àrea de Barcelona durant cinc setmanes, a més d'investigar altres grups de convivència d'altres casals en què un dels nins o el monitor havia estat diagnosticat de COVID-19. En total, l'estudi va incloure més de 2.000 participants i era un dels més amplis que s'han realitzat internacionalment per avaluar la infectivitat i la transmissió del SARS-CoV-2 entre la població infantil en un entorn similar a l'escolar, com són els casals d'estiu. L'estudi aportava valuoses conclusions per programar un inici de curs escolar presencial i amb garanties sanitàries. Demostrava que la distribució dels infants en grups bombolla és eficaç per contenir la transmissió de la infecció, per facilitar la traçabilitat dels contactes i per permetre la quarantena selectiva. També es demostrava que rentar-se les mans amb freqüència era una mesura eficaç contra la malaltia i es constatava també que els participants en les activitats d'estiu no eren grans transmissors de la malaltia.

3.5.2. *Activitats de recuperació*

El març del 2020 l'organització Save the Children va promoure una carta signada per distintes associacions de tot l'Estat, polítics i experts en el tema (Save the Children, 2020a). Entre altres adaptacions (com ara evitar les repeticions de curs, fer adaptacions al currículum del curs següent, ampliar els reforços educatius i incrementar la dotació dels centres), proposava mantenir els centres oberts a l'estiu per evitar els perjudicis de la crisi sanitària i incrementar la qualitat i equitat del sistema. La mesura de mantenir les escoles obertes durant l'estiu va topar amb l'oposició dels sindicats. Al final, el Ministeri d'Educació i les comunitats autònomes pactaren no modificar el calendari escolar, encara que es podrien fer activitats durant el mes de juliol. Les comunitats autònomes i altres administracions organitzaren activitats compensatòries i de reforç.

A les Illes Balears el Programa d'Acompanyament Escolar (PAE) d'estiu de la Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca adreçat a l'alumnat sobretot vulnerable s'amplià l'estiu del 2020, a causa de la COVID-19, per primera vegada a alumnes de primària i de l'escola concertada. S'hi van destinar 500.000 euros, quantitat que triplicava la de l'any anterior, que va ser de 154.837 euros. El PAE desenvolupa activitats el mes de juliol. El seu objectiu va ser ajudar l'alumnat que no hagués superat els objectius ni assolit les competències del curs o l'etapa corresponent durant el curs. Es va dirigir preferentment a alumnes que es trobaven en una situació vulnerable per motius econòmics o socioculturals, per risc d'abandonament escolar o per necessitats específiques de suport educatiu (NESE). El programa va ser finançat pel Ministeri d'Educació i Formació Professional, i cofinançat pel Fons Social Europeu (FSE) en el marc del Programa Operatiu d'Ocupació, Formació i Educació 2014-2020. El professorat, que impartí voluntàriament aquest programa, era del mateix centre educatiu, ja que coneixia bé tant l'alumnat com les famílies, amb les quals es volia mantenir una relació activa i una coordinació també amb l'equip docent del centre. Els grups del PAE estaven formats per entre 5 i 8 alumnes i s'hi feien unes 24 hores setmanals d'activitats.

La recuperació de la presencialitat escolar el curs 2020/21

Com s'ha reiterat, els centres escolars són avui en dia instruments insubstituïbles per garantir el dret a l'educació, l'equitat educativa i la protecció dels menors; és per això que per al curs 2020/21 es va fer una aposta per la tornada als centres i a l'ensenyament presencial. Com havien manifestat organismes internacionals i associacions diverses, les conseqüències de tancar les escoles per un període extens dificultaria els aprenentatges i es deixarien sentir en la salut emocional dels alumnes, i potser, inclús en la física, sobretot en els sectors més desafavorits econòmicament i, per tant, tindrien un impacte negatiu sobre l'eliminació de les bretxes socials existents.

Els problemes i les conseqüències negatives del confinament s'anaven posant de manifest en diversos estudis internacionals i també a casa nostra (Palau, Fuentes, Mogas i Cebrián, 2021; Bonal i González, 2020; Bonal i González, 2021; Jacovkis i Tarabini, 2021; Calderón, Kuric i Sanmartín, 2021). Aquestes conseqüències negatives es manifestaven en el grau de seguiment de les activitats escolars i en el benestar psicològic i emocional dels menors, que també repercutia en el seu rendiment escolar. Com s'ha dit, les disposicions d'espai a les llars per fer les tasques escolars i l'existència d'equips informàtics i de connectivitat adequada eren factors que condicionaven força l'eficàcia dels sistemes d'educació a distància. Igualment, la capacitat i disponibilitat dels pares per ajudar els seus fills i el seu nivell de formació, així com l'equipament cultural familiar de què podien disposar els menors, era també un factor condicionant. Tots aquests factors incidien més negativament en el cas de famílies amb pocs recursos econòmics. Influïen també en l'eficàcia dels mètodes no presencials les capacitats dels centres: el seu equipament informàtic i la formació digital dels professors. Incidí també de manera negativa la improvisació amb què es van organitzar les alternatives a la presencialitat i la manca de directrius clares de les administracions.

El curs 2020/21 va començar amb una planificació orientada a la nova normalitat i al retorn a les aules complint amb les mesures de prevenció, contenció i higiene recomanades per les autoritats sanitàries. Malgrat això, els plans de contingència preveïen una escola presencial amb mesures de protecció més restrictives que podrien conduir a fórmules de presencialitat no completes, i inclús es preveia la possibilitat d'una tornada a un nou confinament i un escenari d'educació a distància en cas que empitjorés la situació epidemiològica. La decisió de restablir les classes no va estar exempta de controvèrsia, hi va haver veus en contra que advertien del perill de la proliferació de brots, així com de la manca de preparació de centres i docents. Per exemple, pares reunits sota el nom d'Agrupació de Famílies per una Elecció Educativa Segura van publicar un comunicat (AFEES, 2020) en què exposaven les seves raons per oposar-se a la tornada a les aules i feien una crida a la vaga sempre que no es milloressin les mesures de prevenció als centres escolars. Argumentaven, per exemple, que els desdoblaments no eren reals i que, per tant, no es podia garantir la distància mínima i la ventilació. Manifestaven també la seva queixa per la manca d'informació sobre plans de neteja, o que es fes responsables

els docents de la detecció de símptomes i la higiene dins l'aula, tasques per a les quals no estaven preparats.

Davant la lògica preocupació dels pares per la salut dels fills es posicionaren diferents organismes als quals ja s'ha fet referència. Per exemple, la UNESCO (s. d.) optava per la tornada a les aules i exposava fins a tretze raons, entre les quals es troben la interrupció d'aprenentatges, la deficient nutrició de molts de nins que depenen de l'àpat que fan a l'escola, la manca de preparació dels pares per donar suport educatiu als fills, la desatenció dels nins amb pares que treballen fora de casa, l'augment de l'abandonament escolar o l'aïllament social, entre d'altres. També es posicionà a favor de la reobertura de les escoles la Societat Catalana de Pediatria (2020), així com Save the Children, en col·laboració amb l'Associació Espanyola de Pediatria (Save the Children, 2020c). Aquesta opinió favorable es basava en dos factors, el primer està relacionat amb els efectes negatius que té el tancament de les escoles per a la salut física i psicològica dels nins i els efectes sobre el seu desenvolupament. El segon es fonamenta en l'evidència científica que la transmissió a les escoles és més baixa que als nuclis familiars i que, malgrat que els menors puguin contreure la malaltia, la simptomatologia que presenten no és, en general, greu. L'OCDE, mitjançant l'informe elaborat per Reimers i Schleiche (2020), apostava per trobar l'equilibri entre seguretat i salut i la reobertura de les escoles amb mesures de prevenció. A més dels perjudicis per a la salut i el desenvolupament dels menors, amb una visió economicista recorda que la pèrdua d'un any escolar pot suposar un detriment d'entre un 7 % i un 10 % dels ingressos de tota la vida.

Tot i els efectes positius del retorn a l'escola, la pandèmia continuava i calia prendre les mesures necessàries per garantir la seguretat sanitària dels escolars. Les prevencions adoptades per les comunitats autònomes per al retorn a l'ensenyament presencial als centres educatius tenen com a marc els acords adoptats entre el Ministeri d'Educació i Formació Professional i les comunitats autònomes que es publicaren el 20 de juny de 2020 sota el nom de *Acuerdos de la Conferencia Sectorial de Educación para el inicio y el desarrollo del curso 2020-2021*. Es tracta d'una sèrie de mesures relacionades amb l'educació que eren de compliment obligat per part de les comunitats autònomes. Cal dir que l'acord va obtenir el vot positiu de tots els consellers d'educació, excepte els de Madrid i el País Basc. A continuació destaquem alguns dels punts d'aquest acord.

Aquest document recull l'aposta pel retorn a les classes presencials el curs 2020/21, ja que és acceptat que és la millor fórmula per al desenvolupament de les tasques formatives i educatives. Alhora s'admet que la docència a distància del darrer trimestre del curs 2019/20 va topat amb molts d'obstacles i va ser sobretot difícil en l'educació infantil i primària. També es fa referència a l'impacte de la bretxa digital i es constata l'increment de les desigualtats educatives que provocava la deficient atenció educativa.

El document especifica que els centres, d'acord amb les orientacions que donessin les administracions educatives autonòmiques, havien d'adaptar les programacions didàctiques per recuperar els coneixements no assolits el curs anterior, i que aquells alumnes amb dificultats d'aprenentatge més grans o amb dificultats emocionals gaudirien de plans de seguiment i suport.

Per tal d'afrontar les circumstàncies imprevistes que poguessin aparèixer, es fomentaria el treball col·laboratiu entre els docents. S'acordà també que les administracions educatives elaboressin protocols d'acord amb el que establissin les autoritats sanitàries quant a higiene, neteja i control de salut. Els professors i el personal dels centres rebrien informació i formació sobre els requisits higienicosanitaris.

Els centres havien de comptar amb un pla d'inici de curs en què constessin les mesures d'higiene, neteja i control sanitari, així com les distàncies de seguretat, els horaris i l'ús dels espais a fi d'evitar aglomeracions.

L'acord establia que les administracions educatives prendrien mesures per garantir els complements habituals dels centres, com ara el menjador o el transport. Aquests serveis eren importants sobretot per als alumnes en situació de vulnerabilitat.

Calia combatre la bretxa digital mitjançant l'entrega o préstec de dispositius electrònics i proporcionant formació al professorat i a l'alumnat sobre el seu ús, a més d'oferir assessorament a les famílies.

Després s'aprovaren altres mesures que es poden consultar a Ministeri d'Educació i Formació Professional, Consell Escolar de l'Estat (2021). En general, eren normes que establien les directrius per a la gestió de la reobertura dels centres en modalitat presencial: establir una coordinació efectiva, tractar de limitar els contactes, regular les mesures de protecció personal, organitzar la neteja, la desinfecció i la ventilació dels centres, gestionar els menjadors i el transport escolar, ordenar els protocols per a la gestió de casos i l'actuació en cas de possibles brots. Dins aquest marc, les comunitats autònomes aprovaren les seves pròpies normatives. A partir d'aquestes disposicions resumirem com es plantejaren les mesures higièniques als centres per tal d'evitar contagis, les millores fetes als centres per fer-los més segurs i els models de docència proposats.

4.1. *Mesures higièniques i preventives dels contagis*

Les mesures preses en el marc dels acords entre el Ministeri d'Educació i les comunitats autònomes estan inspirades per les recomanacions d'organismes internacionals com ara l'OMS, la UNICEF o Save the Children. Aquestes mesures s'articulen entorn de cinc punts bàsics que cerquen la disminució de la transmissió i l'augment de la traçabilitat:

1. La distància social i l'ús de la mascareta
2. Les mesures d'higiene personal
3. La neteja dels centres i els espais educatius
4. La detecció de casos en l'entorn escolar
5. La formació i la informació del personal dels centres i de les famílies

Una aposta comuna als territoris estudiats ha estat la creació de grups de convivència estables composts pels alumnes i el seu tutor. Aquesta forma organitzativa facilita la traçabilitat en cas de contagis i permet que els alumnes se socialitzin sense haver de portar la mascareta o guardar la distància de seguretat d'un metre i mig. Els grups de convivència estables són una unitat que permet organitzar la vida escolar també fora de l'aula; per exemple, al menjador o al pati. Al menjador, els membres de diferents grups hauran d'estar separats i, si és possible, per mitjans físics com mampares, però no els d'un mateix grup. Durant el curs, per motius organitzatius, els centres poden esglaonar l'hora del dinar i fer servir l'aula de cada grup estable com a menjador. També el grup estable serà la unitat per organitzar la sortida esglaonada al pati per evitar contagis. Generalment, les normes preveïen que els grups estables fossin obligatoris en educació infantil i els primers cursos de primària, i optatius en cursos superiors. En definitiva, es tracta d'una fórmula que feia possible als alumnes gaudir d'una certa normalitat a l'escola i mantenir la traçabilitat controlada en tot moment.

En els casos que no s'organitzaren grups estables era un requisit mantenir una distància interpersonal d'1,5 m, que equival a una superfície de 2,5 m². Juntament amb el distanciament físic, rentar-se les mans es considera una de les mesures més efectives per evitar els contagis. Per tal motiu, a més de regular-se els moments que cal rentar-se-les (arribada i sortida, en anar al bany, al menjador, etc.), es disposaren mitjans visuals per ajudar a conscienciar i educar en la manera correcta de rentar-se les mans, com ara cartells, vídeos i infografies. Igualment, s'explicaven els avantatges de l'ús de la mascareta, mesura que podia resultar més complicada d'entendre, ja que no era obligatòria per a tothom; per exemple, no ho era per als alumnes d'un mateix grup de convivència estable. Per tal d'evitar contactes innecessaris i aglomeracions, els centres disposaren que les entrades i les sortides es fessin de manera esglaonada i que dins els centres s'establissin circuits o itineraris per moure's.

La ventilació dels espais interiors és considerada una de les principals mesures de prevenció, per això els responsables de les administracions educatives disposaren una sèrie de normes per assegurar la ventilació correcta, igualment es posaren a disposició dels centres guies i informes sobre aquesta matèria. En tot cas la ventilació havia de ser suficient per no superar una concentració de CO₂ de 800 ppm. La concentració pot ser controlada mitjançant mesuradors de CO₂, cosa que ha suposat tant una nova despesa com un nou aprenentatge per als docents, els treballadors i els responsables dels centres. La neteja dels centres havia d'incloure la desinfecció de superfícies, especialment aquelles d'ús més freqüent, com ara els poms de les portes o les baranes de les escales.

Un dels punts que preocupava més els pares era la possible coincidència al centre o a l'aula amb altres menors contagiats. Els protocols d'actuació davant casos sospitosos són molt semblants a les comunitats de Catalunya, el País Valencià i les Balears. A grans trets, es pot dir que el protocol estableix que s'ha de separar l'alumne sospitós d'estar contagiats de la resta, sempre acompanyat d'un adult, i avisar la família. Mentre s'esperen els resultats de la prova diagnòstica de l'alumne, la resta d'alumnes continua assistint al centre. En cas que la prova resulti positiva, s'informa les famílies dels alumnes que han estat en contacte amb l'alumne contagiats, s'estableix una quarantena de deu dies des del darrer dia que hi entraren en contacte i se'ls dona cita per fer-se una PCR. Un resultat negatiu de la prova no eximeix de fer la quarantena. Els alumnes en quarantena rebran, per part del centre, activitats educatives amb adaptacions curriculars, si escau, per tal que puguin seguir amb la seva formació. Els docents i el personal del centre que hagin estat en contacte amb l'alumne contagiats han de notificar-ho al director del centre, que es posarà en contacte amb els serveis de prevenció de riscos laborals. També es dissenyaren protocols d'actuació per fer front a possibles brots als centres.

Una part important de la prevenció demana involucrar les famílies. Aquestes foren informades que en cas de sospita no havien de dur els menors al centre educatiu i hagueren de firmar una declaració responsable en què afirmaven conèixer els protocols dels centres i les mesures higièniques i es comprometien a respectar-los. Per tal que les famílies poguessin detectar la simptomatologia relacionada amb la COVID-19, es va fer una tasca d'informació i formació.

4.2. Els models de docència en el curs 2020/21

El curs 2020/21 va suposar el retorn a la presencialitat. Conscients del retard en l'aprenentatge que havia implicat la modalitat d'ensenyança a distància, es plantejà la flexibilització del currículum prioritzant-ne les competències bàsiques i la recuperació d'aprenentatges perduts durant el confinament. En aquest sentit, el rol del tutor adquirí

una major transcendència i s'incidí en els plans de reforç i l'atenció personalitzada de l'alumne. Es prioritzaren una sèrie de qüestions entre les quals trobem tot allò relacionat amb la promoció d'hàbits saludables; en especial, els relacionats amb la COVID-19 i l'impuls de la digitalització, i s'incidí en la informació i formació d'alumnes i professors.

La necessitat de no augmentar les taxes de fracàs escolar i de no fer responsables els alumnes d'una situació que els ha afectat directament, però també ha afectat tot el sistema educatiu, plantejà la modificació de les avaluacions. En l'educació primària, l'educació secundària (ESO) i el batxillerat es valoraren els aprenentatges més significatius i aquells considerats essencials per a l'autoaprenentatge i la feina en equip. D'altra banda, la repetició de curs en primària i ESO es considerà una mesura excepcional que havia de ser presa de manera col·legiada per l'equip docent a partir de l'evolució de l'alumne. L'obtenció del títol d'ESO també s'havia d'acordar de manera col·legiada tenint en compte l'adquisició de les competències i objectius generals d'aquesta etapa. En el batxillerat, a més de l'evolució de l'alumne en les diferents matèries, s'avaluà la seva maduresa. En definitiva, es tracta d'un model d'avaluació que pretén no castigar els alumnes per la pèrdua d'aprenentatges que la pandèmia ha suposat, ja que ells no són responsables de la situació i les limitacions educatives.

4.3. Millores per aconseguir centres segurs: reducció de ràtios, contractació de professors, dotació d'espais oberts

Els recursos humans i materials requerits per fer front a la tornada a les aules amb la pandèmia encara vigent han suposat un esforç pressupostari per a les comunitats autònomes. Aquestes, a més dels fons propis, han rebut ajuts de l'Estat espanyol i fons europeus. Entre els ajuts provinents d'Espanya es troba el Fons COVID-19, regulat pel Reial decret llei 22/2020, del 16 de juny, amb un total de 2.000 M € dels quals 1.600 són destinats a l'educació no universitària per fer front a les despeses ocasionades per la COVID-19. L'objectiu principal és combatre la bretxa educativa amb especial atenció a l'alumnat vulnerable. També es troba el fons PROA+ (20-21), regulat per la Resolució del 31 de juliol de 2020, de la Secretaria d'Estat d'Educació, i que és una adaptació motivada per la pandèmia del Programa per a l'Orientació, Avanç i Enriquiment Educatiu PROA+ (21-27). I, per acabar, el programa Educa en Digital, regulat pel conveni entre el Ministeri d'Educació i Formació Professional, el Ministeri d'Assumptes Econòmics i Transformació Digital i l'entitat pública empresarial *Red.es*, Resolució del 7 de juliol de 2020, orientat a dotar d'equips informàtics connectats l'alumnat vulnerable, a millorar la capacitat digital dels docents i a crear plataformes d'ajut al professorat, l'alumnat i les autoritats educatives. A aquestes aportacions econòmiques s'han de sumar les provinents del Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER).

TAULA 1. Distribució entre les comunitats autònomes de les quantitats extraordinàries per millorar l'educació en temps de COVID-19 (2020)

CUADRO III-3. DISTRIBUCIÓN POR CCAA DE LAS CANTIDADES EXTRAORDINARIAS PARA MEJORAR LA EDUCACIÓN EN TIEMPOS DE COVID, 2020

CCAA	Fondo COVID-19			Ed. en Digital	Total educación no universitaria	Total
	Total del fondo asignado a educación	Cantidad asignada a la educación no universitaria	PROA+			
Andalucía	383.856.980	307.598.350	5.345.935	80.000.000	392.944.285	469.202.915
Aragón	53.448.020	42.790.460	1.750.589	5.200.000	49.741.049	60.398.609
Asturias	32.529.930	25.954.610	1.549.524	1.387.870	28.892.004	35.467.324
Baleares	50.280.260	40.168.280	2.002.454	1.623.093	43.793.827	53.905.807
Canarias	87.368.300	67.709.820	1.963.638	8.470.256	78.143.714	97.802.194
Cantabria	22.141.310	17.943.080	1.471.583	1.262.251	20.676.914	24.875.144
Castilla y León	84.043.550	66.482.560	2.152.493	3.476.002	72.111.055	89.672.045
Castilla-La Mancha	89.185.600	71.066.890	2.145.005	8.032.895	81.244.790	99.363.500
Cataluña	337.438.190	271.754.510	4.516.098	16.862.714	293.133.322	358.817.002
C. Valenciana	214.185.030	171.969.330	3.439.736	21.092.933	196.501.999	238.717.699
Extremadura	43.295.390	33.872.290	1.677.069	6.884.702	42.434.061	51.857.161
Galicia	92.987.530	74.396.760	2.374.545	6.878.685	83.649.990	102.240.760
Madrid	291.696.570	235.354.910	3.768.353	10.965.642	250.088.905	306.430.565
Murcia	73.820.120	59.637.770	2.230.945	5.608.106	67.476.821	81.659.171
Navarra	29.287.530	23.497.440	2.032.957	1.210.836	26.741.233	32.531.323
La Rioja	13.204.990	10.660.500	1.579.076	543.896	12.783.472	15.327.962
País Vasco	87.230.700	70.622.770	* ⁽¹⁾	3.162.919	3.162.919	90.393.619
Ceuta ⁽²⁾	7.000.000	0	1.380.000	631.277	2.011.277	9.011.277
Melilla ⁽²⁾	7.000.000	0	1.360.000	625.923	1.985.923	8.985.923
Total	2.000.000.000	1.591.480.330	40.000.000	183.920.000	1.815.400.330	2.223.920.000

(1) La financiación en el País Vasco se realizará de conformidad con su régimen de financiación específico.

(2) Las cuantías del PROA+ destinadas a las ciudades autónomas de Ceuta y Melilla no son objeto de reparto, sino que se han hecho efectivas mediante la asignación de fondos a través del Presupuesto del MEFP.

Fuente: elaboración propia a partir de datos publicados por el MEFP, Informe de gobernanza del sistema educativo. Actuaciones y medidas del MEFP ante la pandemia por COVID-19, 14 de marzo a 14 de septiembre de 2020.

FONT: Consell Econòmic i Social d'Espanya (2020).

No totes les comunitats autònomes han fet públic en detall en què han invertit els doblers rebuts. Per això recorrem a la Fundació COTEC (2021) que, a partir de les comunicacions oficials de les conselleries de cada comunitat, les compareixences dels responsables d'educació en seu parlamentària, les respostes de les conselleries a les preguntes parlamentàries, la informació disponible a les plataformes de contractació pública, notes de premsa i els bolletins oficials de les comunitats, ha calculat les inversions fetes. Les dades de la Fundació COTEC (2021) han estat complementades amb les aportades pel Consell Escolar de l'Estat (Ministeri d'Educació i Formació Professional, Consell Escolar de l'Estat, 2021).

El Fons COVID-19 ha suposat a Catalunya un 5,07 % del pressupost total en educació, i s'han destinat un total de 271.754,51 milers d'euros a l'educació no universitària. Al País Valencià ha suposat un 4,6 %, i s'han destinat un total de 171.969,33 milers d'euros a l'educació no universitària. A les Illes Balears ha suposat un 5,26 %, i s'han destinat un total de 40.168,28 milers d'euros a l'educació no universitària. La despesa més alta en les tres comunitats ha estat la contractació de personal docent, seguida de la inversió en educació digital. Destaca la Comunitat Valenciana, que ha dedicat fins a un 68,9 % dels fons a la contractació de docents. La inversió en personal docent ha estat més alta en

secundària que en primària; aquesta diferència és deguda a la forma d'organitzar els centres i les classes en aquella etapa, en què els desdoblaments, els suports i les classes mirall són necessaris a causa de la manca de grups estables de convivència.

Segons Cole Seguro (2021), al final del primer trimestre del curs 2020/21 la inversió del Fons COVID-19 en personal docent a Catalunya és inferior a la de la resta de l'Estat espanyol (44,77 % contra 55,21 %); en canvi, ha quadruplicat la inversió mitjana en contractació de personal no docent. Com a part del compromís per potenciar l'educació digital, Catalunya es proposa triplicar la inversió i destinar-hi un 34,8 % dels fons rebuts. La Comunitat Valenciana superà la mitjana estatal en contractació de docents dedicant-hi un 68,9 % del Fons COVID-19, i ha destinat un 7,79 % a millorar l'educació digital (Cole Seguro, 2021). La partida pressupostària més gran de les Illes Balears correspon a contractació de personal docent, amb un 54,58 %. La inversió del Fons COVID-19 a les Illes presenta particularitats perquè ha destinat una quantitat significativa a neteja i materials de protecció, i és la segona comunitat, darrere les Canàries, en aquesta despesa. El compromís de les Illes amb els més vulnerables es reflecteix en un 5,9 % dels fons dedicats a beques menjador i un 4,11 % invertits en mesures per garantir la igualtat d'accés a l'educació (Cole Seguro, 2021).

El segon concepte en què més doblers s'han invertit ha estat l'educació digital. Catalunya hi ha invertit un 34,8 % dels fons. Les Illes Balears han destinat gran part d'aquesta partida a la compra d'equips per al personal docent i directiu, així com a la formació del professorat. En canvi, la Comunitat Valenciana ha invertit més en llicències de programari de plataformes informàtiques, classes en línia i eines de videoconferència.

Per tal de garantir la igualtat i l'equitat educativa, les Illes Balears han invertit un 3 % del Fons COVID-19 en personal auxiliar per a l'alumnat amb dificultats i en programes de reforç per a l'alumnat vulnerable. Malgrat això, la Fundación COTEC (2021) arriba a la conclusió que la major part dels fons han estat invertits a resoldre qüestions sanitàries, amb desplaçament de les pedagògiques. La contractació de docents ha respost més a la necessitat de reduir les ràtios per motius de salut que a preceptes pedagògics. Seguint aquesta mateixa lògica, els fons destinats a l'educació digital han estat majoritàriament invertits en la compra de dispositius, negligint la formació de docents, alumnes i famílies.

El Programa per a l'Orientació, Avanç i Enriquiment Educatiu en la situació d'emergència educativa del curs 2020/21 provocada per la pandèmia de la COVID-19, PROA+ (20-21) suposà una altra font d'ingressos, encara que no se'n pot especificar la quantitat total, ja que una part provenia de l'Estat espanyol i l'altra del compromís de cofinançament de les comunitats autònomes. Les quantitats en euros procedents de l'Estat central són: Illes Balears, 2.002.454 €; Catalunya, 4.516.098 € i Comunitat Valenciana, 3.439.736 €.

Si tenim en compte les inversions totals, els fons propis de les comunitats autònomes més els fons extraordinaris estatals o europeus, les xifres són unes altres. Per al curs 2020/21 a Catalunya es feren 8.258 contractacions de professionals educatius distribuïdes de la manera següent: 5.417 docents, 1.265 professionals d'atenció educativa, 1.239 monitors i 337 personal d'administració i serveis. Aquestes incorporacions, juntament amb altres partides, suposaren una despesa extraordinària de 613 milions d'euros repartits de la manera següent: 164,5 M € per a contractacions en centres públics, 44 M € per a contractacions en centres concertats, 185 M € per a la transformació digital dels centres i altres despeses relacionades amb les TIC, 48 M € per al Pla de Millores d'Oportunitats Educatives, 113 M € per a ajuts de menjador, 23,3 M € per a subvencions a les associacions de pares i empreses de serveis de menjadors escolars, 7 M € per a ajuts a

llars d'infants privades, 6 M € per a ajuts al sector d'educació en el lleure, 13 M € per a despeses relacionades amb la neteja, farmàcia i altres subministraments relacionats amb la COVID-19, 8 M € per a materials i equipaments de protecció individuals i 0,5 M € per contractar serveis de prevenció aliens per valorar el personal vulnerable (Generalitat de Catalunya, 2021).

A la Comunitat Valenciana, en total es contractaren 4.600 docents addicionals, que suposaren un increment d'un 15 % de la plantilla. La plantilla de monitors de menjador s'incrementà en 3.000 places. Una altra partida important han estat els 8.000 purificadors d'aire amb filtre HEPA adquirits (*elDiario.es*, 2021). Les mesures anticovid anunciades es pressupostaren en un total de 320 M € repartits de la manera següent: 250 M € en reforç del professorat, 25 M € per millorar la digitalització de l'educació, 23 M € en funcionament dels centres per garantir que siguin segurs, 5 M € en neteja i 5 M € en material de protecció (Europa Press, 2020).

En total, a les Balears, per al curs 2020/21 es contractaren 458 docents, 325 en l'escola pública i 133 en la concertada, fet que significà una inversió de 21.394.086 €. Uns altres 14.273.153 € es destinaren a conceptes com ara material de protecció i material d'higiene, ajudes i funcionament del menjador, acompanyament escolar, digitalització, neteja, manteniment d'instal·lacions esportives i de la Residència de la Universitat de les Illes Balears (Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca, 2020).

4.4. La incidència de la COVID-19 als centres escolars

En els inicis de la pandèmia, la COVID-19 era una gran desconeguda per la comunitat científica. Al principi ni tan sols es coneixia amb exactitud la manera com s'encomanava, i la transmissió per aerosols no va ser reconeguda per l'OMS (2020a) fins mesos després d'iniciada la pandèmia. Aquesta manca de coneixement conduí a prendre mesures molt restrictives que amb més informació podrien haver estat diferents. Així i tot, l'OMS (2020b), el maig de 2020 ja admetia que la incidència en infants era molt menor que en adults i que era inusual que la COVID-19 es convertís en una malaltia greu en aquest grup d'edat. Igualment, admetia que eren pocs els brots amb origen en un centre educatiu i que aquests, generalment, s'havien ocasionat per la introducció del virus per part d'un adult. No obstant això, altres veus avisaven que la baixa simptomatologia dels infants podia conduir a fer menys proves als menors i subestimar la seva capacitat de provocar brots (Zimmermann i Curtis, 2020). D'altra banda, si bé és cert que el tancament de les escoles per controlar la transmissió pot ser una mesura poc efectiva per ella mateixa (Centre Europeu de Prevenció i Control de Malalties, 2020), en un moment que es va considerar oportú reduir el desplaçament de persones i el contacte social era una disposició raonable. En tot cas, aviat l'evidència científica començà a descartar que els nins fossin molt contagiadors, fet que inclinà la balança a tenir més en compte els efectes perniciosos del tancament dels centres educatius sobre el desenvolupament infantil i els menors vulnerables. Cada vegada més estudis posaven de manifest que, contràriament al que succeïa amb altres virus respiratoris, els nins no eren vectors de transmissió o *super spreaders* (Munro i Faust, 2020). Quant al tancament de les escoles, Pérez i Martínez (2021), després d'analitzar les dades en dos països amb polítiques de tancament de centres diferents, Finlàndia i Suècia, arribaren a tres conclusions que confirmen altres estudis sobre transmissibilitat entre nins i entre nins i mestres. En primer lloc, confirmaren que el tancament de les escoles no va tenir un impacte significatiu en el nombre de nins

contagiats. En segon lloc, que els infants no són un grup de risc, i per concloure, que no semblen tenir un paper important en la transmissió de la malaltia cap a altres grups.

Tenint en compte aquests factors i el gran impacte que havia ocasionat el tancament de les escoles sobre la salut mental i física i el desenvolupament cognitiu dels menors i els avantatges d'un ensenyament presencial, no hi havia motius per no seguir les recomanacions dels organismes internacionals i plantejar un curs 2020/21 presencial atenent les mesures d'higiene, distanciament i detecció precoç.

Un cop reobertes les escoles, les administracions públiques posaren a l'abast de la població mitjans digitals on poder seguir la incidència del virus als centres educatius. Per exemple, la Generalitat de Catalunya va posar en marxa l'aplicació Traçacovid, en què els directors dels centres reportaven informació diàriament sobre la situació de la COVID-19 al seu centre. Al web del Departament d'Educació es poden visualitzar de manera gràfica les dades i els informes diaris. A les Balears es publiquen periòdicament informes sobre la situació de la malaltia als centres escolars no universitaris de les illes; són els coneguts com Educovid. Aquests informes han ajudat l'administració educativa i la sanitària a prendre mesures adequades a les circumstàncies de cada moment. Alhora, les dades recollides serveixen de base a noves investigacions científiques per avançar en el coneixement del virus. Una vegada analitzades les dades, es pot concloure que la reobertura de les escoles no suposà el greu problema sanitari que molts anunciaven.

Cada dia es publiquen noves investigacions sobre la COVID-19 que abasten tot tipus d'aspectes, que van des de l'estudi del virus en si fins a les mesures per prevenir-lo, així com l'impacte que les mesures preses han causat sobre diferents col·lectius i grups d'edat. De moment, la majoria confirmen les idees generals que hem expressat en aquest document, que no pretén ser un estudi exhaustiu de tot el que s'ha escrit, sinó fer paleses les línies predominants quant a l'impacte de la pandèmia en el sistema educatiu i especialment en la infància. Les actualitzacions del document ja esmentat del Centre Europeu de Prevenció i Control de Malalties (2021) que inclouen la variant delta, molt més contagiosa, insisteixen en la baixa incidència entre els infants i en la conveniència de mantenir les escoles obertes.

5

Conclusions

El tancament de les escoles i el model d'ensenyament semipresencial han posat en evidència el paper que representa l'escola com a escenari privilegiat en el qual es desenvolupa el procés de socialització i de desenvolupament dels infants. Les funcions educatives de l'escola es complementen amb d'altres de tipus assistencial, de protecció dels menors, d'espai de relació entre iguals i amb adults diferents dels familiars, que la converteixen en un espai insubstituïble que té, en l'activitat presencial, una de les seves característiques essencials.

La funció bàsica de l'escola és compensar les desigualtats i proporcionar la igualtat d'oportunitats en el desenvolupament personal i en l'adquisició dels recursos necessaris per viure en comunitat. Les dificultats dels nostres sistemes educatius per aconseguir aquest objectiu és el problema més greu que pateixen. La interrupció de l'activitat escolar o el seu funcionament a distància agreuja aquest problema, ja que reforça la incidència de les diferències familiars i socials.

Els models alternatius a l'escola presencial que s'han hagut de posar en funcionament per evitar els contagis de la COVID-19 han demostrat, d'una banda, la professionalitat dels docents, la seva capacitat d'improvisació i de donar resposta a situacions inesperades i, de l'altra, la manca de recursos tecnològics, de formació digital dels mestres, professors i alumnes i les diferències en els equipaments i connectivitat de les famílies per poder aconseguir una acció educativa a distància eficaç.

El tancament de les escoles i els sistemes de semipresencialitat van empitjorar la qualitat de vida i les condicions educatives de la població més desfavorida, en risc d'exclusió, menys integrada socialment o que presenta problemes d'aprenentatge. Aquests sectors socials foren més dèbils a l'hora de suplir la manca d'activitat escolar. La carència de recursos tecnològics, de connectivitat, de suport parental, d'espais d'estudi i d'estabilitat emocional afectava de manera important les possibilitats educatives dels menors. Aquesta situació agreujava encara més la ja negativa situació derivada de la segregació escolar que pateixen els nostres sistemes educatius.

La ineficàcia dels sistemes d'escola a distància ha estat especialment manifesta en el cas d'alumnes amb discapacitat o amb problemes d'aprenentatge que necessitaven un suport educatiu presencial i directe molt difícil de suplir amb els sistemes a distància. Les mesures aprovades per les distintes administracions per millorar el caràcter inclusiu dels programes d'ensenyament alternatius al presencial i donar suport als que tenien necessitats educatives especials han tingut una eficàcia limitada.

Les mesures de confinament, tancament d'escoles i limitació de moviments establertes per les autoritats per evitar les infeccions han suposat una retallada de les llibertats individuals de tota la població, però en el cas dels menors han pogut perjudicar les seves necessitats més grans de moviment, joc i contacte amb els iguals. En general, amb la crisi

sanitària els drets dels infants han quedat especialment minvats i, a més, no s'ha respectat el dret d'aquest col·lectiu a la participació i a ser consultats. Com ha indicat el síndic de greuges de Catalunya, s'ha fet una gestió adultocèntrica de la pandèmia que va invisibilitzar força l'infant i l'adolescent com a subjecte de drets.

Les distintes administracions, els organismes intergovernamentals i les organitzacions internacionals, després de l'impacte inicial, es van decantar clarament per una educació al més presencial possible que respongués, al mateix temps, a les mesures sanitàries adients.

Les disposicions de les distintes administracions per mantenir l'escola presencial han patit la imprevisible evolució de la pandèmia i han exigit adaptacions contínues que han perjudicat el funcionament correcte i normal dels centres escolars. Les reduccions pressupostàries en el camp educatiu aplicades amb la crisi econòmica i la deficient dotació econòmica dels nostres sistemes educatius han dificultat l'aplicació de mesures suficients, que en alguns casos no han suposat més que el desplaçament de recursos d'un programa a un altre.

Els programes d'ensenyament a distància i les seves necessitats d'infraestructura digital han demostrat la manca d'una política adequada de les administracions educatives en aquest camp. S'han deixat aspectes de la dotació de programes o de garanties de connectivitat com una responsabilitat de cada centre, sense establir mesures específiques per garantir la seguretat, la confidencialitat de les dades i fins i tot el funcionament correcte dels sistemes.

Referències bibliogràfiques

- AGRUPACIÓ DE FAMÍLIES PER UNA ELECCIÓ EDUCATIVA SEGURA (AFEES) (2020). «Comunicat» [en línia]. <<https://www.noticiestgn.cat/wp-content/uploads/2020/08/COMUNICAT.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- AICART, Iñaki (2020). «Teletreballar sense regalar les dades personals d'alumnes i de docents» [en línia]. *Ara Balears* (5 juny). <https://www.arabalears.cat/opinio/teletreballar-regalar-personals-alumnes-docents-inaki-aicart_1_1138658.html> [Consulta: 29 març 2022].
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2020). «L'Ajuntament inicia un projecte pilot per digitalitzar centres educatius públics amb noves eines lliures i segures» [en línia]. *Servei de premsa* (10 desembre). <<https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2020/12/10/lajuntament-inicia-un-projecte-pilot-per-digitalitzar-centres-educatius-publics-amb-noves-eines-lliures-i-segures/>> [Consulta: 29 març 2022].
- BADIA MASONI, Quique (2021). «Google es fa fort a les aules mentre creix la preocupació de les associacions de famílies. Les formacions de les eines de Google per a docents van superar el curs passat les de l'instrument que prescriu Educació per a l'aprenentatge virtual» [en línia]. *TV3* (26 febrer). <<https://www.ccma.cat/324/google-es-fa-fort-a-les-aules-mentre-creix-la-preocupacio-de-les-associacions-de-families/noticia/3078945/>> [Consulta: 29 març 2022].
- Boletín Oficial del Estado* (BOE) (24 juny 2020). «Acuerdos de la Conferencia Sectorial de Educación para el inicio y desarrollo del curso 2020-2021» [en línia], p. 44187. <<https://www.boe.es/boe/dias/2020/06/24/pdfs/BOE-A-2020-6685.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- BONAL, Xavier; GONZÁLEZ, Sheila (2020). «The impact of lockdown on the learning gap: family and school divisions in times of crisis» [en línia]. *International Review of Education*, 66(5), p. 635-655. <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11159-020-09860-z>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2021). «Educación formal e informal en confinamiento: una creciente desigualdad de oportunidades de aprendizaje» [en línia]. *Revista de Sociología de la Educación (RASE)*, 14(1), p. 44-62. <<https://ojs.uv.es/index.php/RASE/article/view/18177>> [Consulta: 29 març 2022].
- Butlletí Oficial de les Illes Balears* (BOIB) (2020). «Resolució de la consellera d'Afers Socials i Esports de 26 de maig de 2020 per la qual s'ordena l'inici del procediment per modificar el Decret 23/2018, del 6 de juliol, pel qual es desplega parcialment la Llei 10/2006, del 26 de juliol, integral de la joventut, i es dicten mesures provisionals mentre es tramita, per pal·liar els efectes de la COVID-19» [en línia], núm. 95 (28 maig), p. 15388. <<https://www.caib.es/eboibfront/pdf/ca/2020/95/1059077>> [Consulta: 29 març 2022].
- CALDERÓN, Daniel; KURIC, Stribor; SANMARTÍN, Anna (2021). «En clase desde la distancia: experiencias y dificultades del alumnado de secundaria y universitario durante la pandemia de la COVID-19» [en línia]. *Participación Educativa*, segona època, 8(11), p. 43-57. <<https://redined.educacion.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/210486/ense%20%20c3%20%20b1anzadistancia.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [Consulta: 29 març 2022].
- CENTRE EUROPEU DE PREVENCIÓ I CONTROL DE MALALTIES (ECDC) (2020). *Covid-19 in children and the role of school settings in COVID-19 transmission*. Estocolm: ECDC.
- (2021). *Covid-19 in children and the role of school settings in COVID-19 transmission - second update*. Estocolm: ECDC.
- CEREZO, Isabel (2021). «Desafíos en la transición de la presencialidad a la educación online en las enseñanzas no universitarias». A: LEIVA, J. J.; GARCÍA, F. J.; MATAS, A.; POLO, E.

- (coord.). *Actas del II Workshop Internacional de Innovación y Desarrollo Educativo Inclusivo (Workshop IDEI 2020) y del I Congreso Internacional Virtual de Educación e Inclusión Sociolaboral (CIVEIS 2020)*. Màlaga: Uma, p. 63-74. També disponible en línia a:
<https://riuma.uma.es/xmlui/bitstream/handle/10630/21279/Libro_de_Actas_2.0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Cole Seguro (2021). «Informe Cole Seguro. La seguridad de la educación durante el primer trimestre del curso 2020/2021» [en línia]. <https://coleseguero.es/informes/InformeCompleto_T1_20-21.pdf?pdf=InformeCompleto_T1_20-21>
- COLL, César; ALBAIGÉS, Bernat (dir.) (2020). *Anuari 2020: L'estat de l'educació a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- COMISSIÓ EUROPEA (2020a). *Achieving a European Education Area by 2025 and resetting education and training for the digital age* [en línia] (30 setembre). <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1743> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). *Digital Education Action Plan (2021-2027)* [en línia]. <https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en> [Consulta: 29 març 2022].
- CONSELL DE LA UNIÓ EUROPEA (2020). *Conclusiones del Consejo sobre la lucha contra la crisis de la COVID-19 en el ámbito de la educación y la formación* [en línia]. <<https://www.consilium.europa.eu/es/press/press-releases/2020/06/17/countering-the-covid-19-crisis-in-education-and-training-council-adopts-conclusions/>> [Consulta: 29 març 2022].
- CONSELL ECONÒMIC I SOCIAL D'ESPANYA (2020). *Economía, trabajo y sociedad: Memoria sobre la situación socioeconómica y laboral*. Madrid: Consejo Económico y Social de España.
- CONSELL ESCOLAR DE CATALUNYA (2020). *Un nou present educatiu: XXVIII Jornada de reflexió del Consell Escolar de Catalunya* [en línia]. <<https://projectes.xtec.cat/consescat/jornada28/presentacio-un-nou-present-educatiu/>> [Consulta: 29 març 2022].
- CONSELL ESCOLAR DE LES ILLES BALEARS (2020). *Document de propostes i reflexions del CEIB sobre l'inici del curs 2020-2021 aprovat pel ple del CEIB amb data 30/06/2020* [en línia]. <<http://ceibcaib.blogspot.com/2020/07/reflexions-del-ceib-sobre-linici-de-curs.html>> [Consulta: 29 març 2022].
- CONSELL INTERTERRITORIAL. SISTEMA NACIONAL DE SALUT (2020). *Acuerdo del Consejo Interterritorial del Sistema Nacional de Salud, adoptado en coordinación con la Conferencia Sectorial de Educación, sobre la declaración de actuaciones coordinadas en Salud Pública frente al COVID-19 para centros educativos durante el curso 2020/21* [en línia]. <https://www.mscbs.gob.es/profesionales/saludPublica/ccayes/alertasActual/nCov/documentos/Acuerdo_CISNS_CSE_Actuaciones_coordinadas_en_salud_publica_para_centros_educativos_27.08.20.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- Diari Oficial de la Generalitat Valenciana (DOGV) (2020). «Resolució de 13 de juny de 2020, de la Vicepresidència i Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives, per la qual s'estableix el pla de transició a la nova normalitat, en el context de crisi sanitària ocasionada per la Covid-19, dels serveis i programes de l'Institut Valencià de la Joventut i de les activitats i instal·lacions de temps lliure i oci educatiu compreses en el seu àmbit de competències. [2020/4514]» [en línia], núm. 8834 (15 juny), p. 23181. <https://dogv.gva.es/datos/2020/06/15/pdf/2020_4514.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- elDiario.es (2020). «8.000 aparatos purificarán el aire de las aulas valencianas para prevenir contagios de COVID-19» [en línia] (23 novembre). <https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/8-000-aparatos-purificaran-aire-aulas-valencianas-prevenir-contagios-covid-19_1_6452555.html> [Consulta: 29 març 2022].

- ESCODA, Marta; GOMILA, M. Antònia (2020). «Recursos de suport al sistema educatiu de les Illes Balears: l'atenció a la diversitat en temps de confinament». A: AMER, Joan (dir.). *Anuari de l'educació de les Illes Balears*. 2020. Palma: Fundació Guillem Cifre de Colonya, p. 86-94.
- EUROPA PRESS (2020). «Marzà anuncia 320 millones en inversiones Covid y un aula de migraciones forzadas “contra la pandemia del odio”» [en línia] (5 novembre). <<https://www.europapress.es/comunitat-valenciana/noticia-marza-anuncia-320-millones-inversiones-covid-aula-migraciones-forzadas-contra-pandemia-odio-20201104195622.html>> [Consulta: 29 març 2022].
- FERNÁNDEZ-RODRIGO, Laura (2020). «Alumnado que no sigue las actividades educativas: El caso de una escuela de alta complejidad durante el confinamiento por COVID-19» [en línia]. *Sociedad e Infancias*, 4, p. 185-288. <<http://dx.doi.org/10.5209/soci.69266>> [Consulta: 29 març 2022].
- FERNÁNDEZ ENGUITA, Mariano (2020). «Una pandemia imprevisible ha traído la brecha previsible» [en línia]. *Cuaderno de Campo* (31 març) <<https://blog.enguita.info/2020/03/una-pandemia-imprevisible-ha-traido-la.html>> [Consulta: 29 març 2022].
- FUNDACIÓN COTEC (2020a). «COVID-19 y educación I: problemas, respuestas y escenarios» [en línia]. <<https://cotec.es/proyecto/educacion-y-covid-19/978196dd-c9b8-411f-931b-0d8c5ca99ebc>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). «COVID-19 y educación II: escuela en casa y desigualdad» [en línia]. <<https://cotec.es/proyecto/educacion-y-covid-19/978196dd-c9b8-411f-931b-0d8c5ca99ebc>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020c). «COVID-19 y educación III: la respuesta de las administraciones» [en línia]. <<https://cotec.es/proyecto/educacion-y-covid-19/978196dd-c9b8-411f-931b-0d8c5ca99ebc>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2021). «COVID-19 y educación IV: inversión y normativa, una relación compleja» [en línia]. <<https://cotec.es/proyecto/educacion-y-covid-19/978196dd-c9b8-411f-931b-0d8c5ca99ebc>> [Consulta: 29 març 2022].
- GARCÍA, Teresa (2018). «Bases del derecho a la educación: la justicia social y la democracia» [en línia]. *Revista Internacional de Educación para la Justicia Social*, 7(1), p. 159-175. <<https://doi.org/10.15366/riejs2018.7.1.008>> [Consulta: 29 març 2022].
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2020a). *Criteris generals per a l'organització d'activitats de lleure educatiu de l'estiu 2020* [en línia]. <<https://www.cbages.cat/wp-content/uploads/2020/05/Criteris-generals-per-a-lorganitzacio-de-les-activitats-de-lleure-educatiu.-Estiu-2020.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). *Nous elements d'actualització i reforç dels Protocols de les activitats de lleure educatiu de l'estiu del 2020 en el context de la pandèmia COVID19* [en línia]. <<https://www.estiuamblleure.cat/wp-content/uploads/2020/06/Nous-elements-i-reforc-protocols-del-lleure.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020c). *Pla d'actuació per al curs 2020-2021 per a centres educatius en el marc de la pandèmia per COVID-19* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació. <<https://govern.cat/govern/docs/2020/07/03/15/51/965e6446-517c-48af-9cbf-6de670ab3c7a.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2021). *L'Executiu fa balanç de les actuacions del Departament d'Educació a causa de la pandèmia per la Covid-19* [en línia]. <<https://govern.cat/gov/cohesio-social/411208/lexecutiu-balanc-actuacions-del-departament-deducacio-causa-pandemia-covid-19>> [Consulta: 29 març 2022].
- GENERALITAT VALENCIANA. CONSELLERIA D'EDUCACIÓ, CULTURA I ESPORT (2021). *L'escola inclusiva en temps de COVID* [en línia]. València: Generalitat Valenciana. Conselleria d'Educació, Cultura i Esports. Direcció General d'Inclusió Educativa <https://ceice.gva.es/documents/169149987/169674754/Guia_L%27escola_inclusiva_e_n_temps_de_la_COVID_2021.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- GENERALITAT VALENCIANA. CONSELLERIA DE SANITAT UNIVERSAL I SALUT PÚBLICA (2020). *Protocol sanitari per al desenvolupament d'activitats de temps lliure i oci educatiu*

- dirigides a població infantil i juvenil als municipis de la Comunitat Valenciana* [en línia]. <<https://www.campamentos.info/documentos/Ajuntaments-Activitats-estiu-2020-06-11.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- GÓMEZ-BARROSO, José Luis; FEIJÓO-GONZÁLEZ, Claudio (2013). «Información personal: la nueva moneda de la economía digital» [en línia]. *Profesional de la Información*, 22(4), p. 290-297. <<https://doi.org/10.3145/epi.2013.jul.03>> [Consulta: 29 març 2022].
- GOVERN DE LES ILLES BALEARS. CONSELLERIA D'EDUCACIÓ, UNIVERSITAT I RECERCA (2020). *COVID-19: El curs escolar 2020/21 comptarà amb una inversió de més de 35 M€ per atendre les necessitats generades per la COVID-19* [en línia]. Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca. <<https://www.caib.es/pidip2front/jsp/ca/fitxa-convocatoria/strongspan-stylecolor1c697dcovid-19nbspspanel-curs-escolar-202021-comptaragrade-amb-una-inversioacute-de-meacutes-de-35-m-euro-per-atendre-les-necessitats-generades-per-la-covid-19strong>> [Consulta: 29 març 2022].
- GOVERN DE LES ILLES BALEARS. CONSELLERIA D'EDUCACIÓ, UNIVERSITAT I RECERCA. CONSELLERIA DE SALUT I CONSUM (2020). *Resolució conjunta del conseller d'Educació, Universitat i Recerca i de la consellera de Salut i Consum de 6 de juliol de 2020 per la qual s'aproven les mesures excepcionals de prevenció i contenció, coordinació i d'organització i funcionament per fer front a la crisi sanitària ocasionada per la COVID-19 per als centres educatius no universitaris de la comunitat autònoma de les Illes Balears per al curs 2020-2021*.
- GUERRERO, Miquel A.; BOCCHIO, M. Cecilia; CERDÀ, Antoni; OLIVER, Miquel F. (2021). *L'opinió de les famílies sobre la semipresencialitat amb motiu de la COVID-19. Informe de resultats de l'enquesta (segon trimestre 2020/2021)*. Palma: Federació d'Associacions de Famílies d'Alumnes de Mallorca: Institut de Recerca i Innovació Educativa.
- HERNÁNDEZ, Francesc J.; OBIOL, Sandra; VILLAR, Alcía (2020). *Innovació educativa del professorat valencià durant la COVID-19* [en línia]. València: Universitat de València. Institut de Creativitat i Innovacions Educatives. <<https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/75680/covid.pdf?sequence=1>> [Consulta: 29 març 2022].
- HODGES, Charles; MOORE, Stephanie; LOCKEE, Barb; TRUST, Torrey; BOND, Aaron (2020). «The difference between emergency remote teaching and online learning» [en línia]. *Educase Review*. <<https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-differencebetween-emergency-remote-teaching-and-online-learning>> [Consulta: 29 març 2022].
- HOSPITAL SANT JOAN DE DÉU (2020). «Els infants són transmissors de la malaltia?» [en línia]. <<https://www.sjdhospitalbarcelona.org/ca/kiscorona/nens-nenes-transmissors-malaltia>> [Consulta: 29 març 2022].
- HUMAN RIGHTS WATCH (2021). «Years don't wait for them: Increased inequalities in children's right to education due to the Covid-19 pandemic» [en línia] (17 maig). <<https://www.hrw.org/report/2021/05/17/years-dont-wait-them/increased-inequalities-childrens-right-education-due-covid>> [Consulta: 29 març 2022].
- JACOVKIS, Judith; TARABINI, Aina (2021). «COVID-19 y escuela a distancia: viejas y nuevas desigualdades». *Revista de Sociología de la Educación (RASE)*, 14(1), p. 85-102. <<https://doi.org/http://dx.doi.org/10.7203/RASE.14.1.18525>> [Consulta: 29 març 2022].
- MARCO, Lucas (2021). «Reforzar la educación pública en pandemia: Madrid y la Comunitat Valenciana, dos modelos opuestos» [en línia]. *elDiario.es* (17 juliol). <https://www.eldiario.es/comunitat-valenciana/reforzar-educacion-publica-pandemia-madrid-comunitat-valenciana-modelos-opuestos_1_8141753.html> [Consulta: 29 març 2022].
- MARÍN-DÍAZ, Verónica; VEGA-GEA, Esther María; SAMPEDRO-REQUENA, Begoña Esther (2016). «Visiones de las plataformas de teleformación en la enseñanza superior». *Campus Virtuales*, 5(2), p. 100-110.
- MAS, Emylse (2020). «L'educació infantil, confinada». A: AMER, Joan (dir.). *Anuari de l'educació de les Illes Balears. 2020*. Palma: Fundació Guillem Cifre de Colonya, p. 402-411.

- MENÉNDEZ, David; FIGARES, José Luis (2020). «Retos educativos durante el confinamiento: la experiencia con alumnos con necesidades educativas especiales» [en línea]. *Revista Internacional de Educación para la Justicia Social*, 9(3), p. 1-11. <<https://revistas.uam.es/riejs/article/view/12229>> [Consulta: 29 març 2022].
- MINISTERI D'EDUCACIÓ I FORMACIÓ PROFESSIONAL. CONSELL ESCOLAR DE L'ESTAT (2021). *Situación actual de la educación en España a consecuencia de la pandèmia* [en línea]. Madrid: Ministerio de Educación y Formación Profesional. Consejo Escolar del Estado. Secretaría General Técnica. Subdirección General de Atención al Ciudadano, Documentación y Publicaciones. <<https://www.educacionyfp.gob.es/mc/cee/publicaciones/estudios/situacion-pandemia.html>> [Consulta: 29 març 2022].
- MORENO, Miguel (2017). «Privacidad y procesamiento automático de datos personales mediante aplicaciones y bots». *Dilemata*, 24, p. 1-23.
- MUNRO, Alasdair P. S.; FAUST, Saul N. (2020). «Children are not COVID-19 super spreaders: time to go back to school» [en línea]. *Archives of Disease in Childhood*, 105(7), p. 618-619. <<https://adc.bmj.com/content/105/7/618>> [Consulta: 29 març 2022].
- NACIONS UNIDES (2020). *Policy brief: education during COVID-19 and beyond* [en línea]. <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- ORGANITZACIÓ MUNDIAL DE LA SALUT (OMS) (2020a). «Transmission of SARS-CoV-2: implications for infection prevention precautions» [en línea]. <<https://www.who.int/publications/i/item/modes-of-transmission-of-virus-causing-covid-19-implications-for-ipc-precaution-recommendations>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). «Consideraciones para las medidas de salud pública relativas a las escuelas en el contexto de la COVID-19: anexo del documento consideraciones relativas a los ajustes de las medidas de salud pública y sociales en el contexto de la COVID-19, 10 de mayo de 2020» [en línea]. <<https://apps.who.int/iris/handle/10665/332107>> [Consulta: 29 març 2022].
- PALAU, Ramon; FUENTES, Marta; MOGAS, Jordi; CEBRIÁN, Gisela (2021). «Analysis of the implementation of teaching and learning processes at Catalan schools during the Covid-19 lockdown» [en línea]. *Technology, Pedagogy and Education*, 30(1), p. 183-199. <<https://doi.org/10.1080/1475939X.2020.1863855>> [Consulta: 29 març 2022].
- PARLAMENT EUROPEU (2020). *European Parliament resolution of 22 October 2020 on the future of European education in the context of COVID-19* [en línea]. <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0282_EN.html> [Consulta: 29 març 2022].
- RAMON, Nanda (2020). «“Lo barato” és car» [en línea]. *Ara Balears* (5 juny). <https://www.arabalears.cat/opinio/lo-barato-car-nanda-ramon_1_1138413.html> [Consulta: 29 març 2022].
- REIMERS, Fernando M.; SCHLEICHE, Andreas (2020). *Schooling disrupted, schooling rethought: how the COVID-19 pandemic is changing education*. [en línea] OCDE. <<https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/resources/publications/schooling-disrupted-rethought.htm>> [Consulta: 29 març 2022].
- RIERA, Jordi (dir.) (2018). *Reptes de l'educació a Catalunya: Anuari 2018*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. També disponible en línia a: <<https://fundaciobofill.cat/publicacions/reptes-de-leducacio-catalunya-anuari-2018>> [Consulta: 29 març 2022].
- RUIZ, Francisco José; PÉREZ, Rafael; CEBRIÁN, Daniel; QUERO, Natalia (2019). «Estudio sobre la competencia digital de los docentes en las aulas de educación infantil». A: LARRAGUETA, M.; CEBALLOS, I. (coord.). *Educación y transformación social y cultural*. Madrid: Universitas, p. 297-310.
- SALDAÑA, Jénifer (2020). «Educación infantil y enseñanza online durante el confinamiento: experiencias y buenas prácticas» [en línea]. *Etic@net: Revista Científica Electrónica de*

- Educación y Comunicación en la Sociedad del Conocimiento*, 20(2), p. 336-348. <<https://revistaseug.ugr.es/index.php/eticanet/article/view/16214>> [Consulta: 29 març 2022].
- SAVE THE CHILDREN (2020a). *Carta abierta a la Ministra de Educación y a los Consejeros y Consejeras de Educación: para que el COVID-19 no marque educativamente a una generación es tiempo de actuar* [en línia]. <<https://www.savethechildren.es/sites/default/files/2020-04/CartaAbiertaMinistraEducacionSavetheChildrenES.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). *Covid-19: tancar la bretxa: Impacte educatiu i propostes d'equitat per a la desescalada* [en línia]. <<https://www.savethechildren.es/sites/default/files/2020-05/COVID-19TANCARLABRETXA.pdf>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020c). «Save the Children y la Asociación Española de Pediatría de Atención Primaria recomiendan la apertura de los centros educativos antes de septiembre y ofrecen pautas para una vuelta segura» [en línia]. <<https://www.savethechildren.es/notasprensa/save-children-y-la-asociacion-espanola-de-pediatria-de-atencion-primaria-recomiendan-la>> [Consulta: 29 març 2022].
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (2020a). *Els centres educatius amb elevada complexitat davant la crisi derivada de la COVID-19: Maig 2020*. També disponible en línia a: <http://www.sindic.cat/site/unitFiles/7064/Resum%20executiu%20Informe%20centres%20elevada%20complexitat_cat.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). *Informe sobre els drets de l'infant: Novembre 2020*. També disponible en línia a: <https://www.sindic.cat/site/unitFiles/7418/Informe%20Infancia%20novembre%202020_ok_cat.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- Social.cat*. *El diari digital de l'acció social a Catalunya* (2020). «Les entitats d'infància reclamen un protocol de desconfinament “consensuat i ben coordinat”» [en línia] (12 maig). <<https://www.social.cat/noticia/12030/les-entitats-dinfancia-reclamen-un-protocol-de-desconfinament-consensuat-i-ben-coordinat>> [Consulta: 29 març 2022].
- SOCIETAT CATALANA DE PEDIATRIA (2020). *Consideracions dels grups de treball (especialitats pediàtriques) de la Societat Catalana de Pediatria en relació amb l'obertura de les escoles* [en línia]. <<https://www.academia.cat/files/204-8482-FITXER/GdTSCPretornalesescoles28082020.pdf>>
- TAULA D'ENTITATS DEL TERCER SECTOR SOCIAL DE CATALUNYA (2020). «Les entitats d'infància reclamen al Govern un protocol de desconfinament consensuat i coordinat entre les administracions locals i el tercer sector» [en línia]. <https://www.tercersector.cat/sites/default/files/ndp_les_entitats_dinfancia_reclamen_al_govern_un_protocol_de_desconfinament_consensuat_i_coordinat_entre_les_administracions_locales_i_el_tercer_sector.pdf> [Consulta: 29 març 2022].
- UNESCO (2020a). *Coalición Mundial para la Educación* [en línia]. <<https://es.unesco.org/covid19/globaleducationcoalition>> [Consulta: 29 març 2022].
- (2020b). *Global education monitoring report, 2020: Inclusion and education: all means all* [en línia]. París: UNESCO. <<https://www.voced.edu.au/content/ngv:88092>>
- (2020c). *Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action* [en línia]. <<https://en.unesco.org/news/education-post-covid-world-nine-ideas-public-action>> [Consulta: 29 març 2022].
- (s. d.). *Adverse consequences of school closures* [en línia]. <<https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>> [Consulta: 29 març 2022].
- UNESCO; UNITED NATIONS CHILDREN'S FUND; WORLD BANK; WORLD FOOD PROGRAMME (2020). *Framework for reopening schools* [en línia]. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373348>> [Consulta: 29 març 2022].
- UNICEF (2020). *COVID-19: Reimaginar la educación: Aprendizajes de la pandemia sobre los que construir un pacto por la educación*. Madrid: UNICEF España. També disponible en línia a: <<https://www.unicef.es/educa/biblioteca/covid-19-reimaginar-la-educacion>> [Consulta: 29 març 2022].

ZIMMERMANN, Petra; CURTIS, Nigel (2020). «Coronavirus infections in children including COVID-19: An overview of the epidemiology, clinical features, diagnosis, treatment and prevention options in children» [en línia]. *The Pediatric Infectious Disease Journal*, 39(5), p. 355-368.
<https://journals.lww.com/pidj/Fulltext/2020/05000/Coronavirus_Infections_in_Children_Including.1.aspx?WT.mc_id=HPxADx20100319xMP> [Consulta: 29 març 2022].
DOI: 10.1097/INF.0000000000002660.